

Filološka djelatnost Stjepana Radića

Andić, Nikolina

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:521358>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet u Osijeku

Dvopredmetni diplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i povijesti,
nastavnički smjer

Nikolina Anđić

Filološka djelatnost Stjepana Radića

Diplomski rad

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Maja Glušac

Osijek, 2024.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet u Osijeku

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Dvopredmetni diplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i povijesti,
nastavnički smjer

Nikolina Anđić

Filološka djelatnost Stjepana Radića

Diplomski rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, polje filologije, grana kroatistike

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Maja Glušac

Osijek, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 8. rujna 2024.

Ime i prezime studenta, JMBAG

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. KRATKI PREGLED POVIJESTI HRVATSKE U 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA	3
3. ŽIVOTOPIS STJEPANA RADIĆA	6
3.1. Rođenje, školovanje, politika, progoni, zatvori, suđenja	6
3.4. Smrt Stjepana Radića	9
3.5. Radićeva najznačajnija djela	10
4. STJEPAN RADIĆ I ODNOS PREMA SLAVENIMA	12
4.1. Radićeva brošura <i>Kako ćemo iz našega zla u dobro</i> (1902.)	12
4.2. Odnos prema Česima	14
4.3. Odnos prema Rusima	15
5. FILOLOŠKA DJELATNOST STJEPANA RADIĆA	17
5.1. O Radićevim filološkim prinosima učenju ruskoga, hrvatskoga i češkoga jezika	17
5.2. O jezičnom priručniku <i>Kako ćemo se naučiti ruski?</i> (1905.)	17
5.3. <i>Češko-hrvatska slovnica s Čitankom i s Češko-hrvatskim diferencijalnim rječnikom</i> (1902.)	20
5.4. <i>Češka vježbenica za srednje i njima slične škole</i> (1911.)	27
5.5. <i>Jak se Čech brzo nauči chorvatsky? = Kako će se Čeh brzo naučiti hrvatski?</i> (1911.)	32
6. ZAKLJUČAK	38
7. IZVORI	39
8. LITERATURA	40

SAŽETAK

Stjepan Radić hrvatskoj je javnosti ponajviše poznat kao političar i publicist pa je njegova filološka djelatnost uglavnom ostala nezamijećena. U ovom se radu ona nastoji opisati uvidom u njegove jezične priručnike za učenje ruskoga, hrvatskoga i češkoga jezika. Njegov priručnik *Kako ćemo se naučiti ruski?* prvi je priručnik ruskoga jezika pisan hrvatskim jezikom. Napisao je i priručnik na češkom jeziku *Jak se Čech brzo nauči chorvatsky?* namijenjen Česima za učenje hrvatskoga jezika. Uz analizu navedenih priručnika rad će donijeti i opis dvaju kojima je hrvatski polazni jezik za učenje češkoga jezika: *Češko-hrvatska slovnica s Čitankom i Češko-hrvatskim diferencijalnim rječnikom* iz 1902. godine i *Češka vježbenica za srednje i njima slične škole* iz 1911. godine. U priručnicima kojima je hrvatski jezik polazni i/ili ciljani jezik pratit će se u kojoj su mjeri očuvana tradicijska hrvatska jezična obilježja unatoč već završenoj smjeni filoloških škola (zagrebačke školom hrvatskih vukovaca). S obzirom na to da se Radićeva djelatnost na priručnicima češkoga i ruskoga jezika nastavlja na njegovu političku misao o ujedinjenu Slavena, u radu će se prije analize navedenih jezičnih priručnika dati uvid u Radićevu sveslavensku misao u kontekstu hrvatske političke povijesti s kraja 19. i početka 20. stoljeća.

Ključne riječi: Stjepan Radić, jezični priručnici, češki jezik, ruski jezik, Slaveni

1. UVOD

Stjepan Radić kao jedna od najutjecajnijih i najpopularnijih političkih ličnosti s kraja 19. i početka 20. stoljeća najpoznatiji je po osnivanju Hrvatske pučke seljačke stranke sa svojim bratom Antunom Radićem 1904. godine. Također, poznat je i po svojoj borbi protiv mađarizacije, germanizacije i romanizacije kao i protiv banovanja Khuena Héderváryja. Poznat po svojim političkim istupima zbog kojih biva nekoliko puta kažnjen, Radić je putovao po Europi i studirao u nekoliko gradova. U jeku promjena u Austro-Ugarskoj Monarhiji Radić se uvijek zalagao za autonomiju Hrvatske i za hrvatski jezik u svim djelatnostima unutar granica hrvatskih zemalja.

Kao ogroman pobornik slavenske uzajamnosti govorio je i o potrebi za poboljšanjem odnosa između Hrvata i Srba ističući da su „Hrvat i Srbin dva rođena brata, da govore jednim jezikom, da vjeruju jednu kršćansku ili hrišćansku vjeru i da žive u jednoj domovini, koja od Drave i Dunava preko Save, Kupe i Une do mora nosi drago i slavno ime Hrvatske, kao što je, u susjedstvu, među Savom i Drinom, Dunavom i Timokom drugi naš narodni dom koji nosi milo i dično ime Srbija“¹ (Radić, 1995: 60). Poznat je i povijesni događaj paljenja mađarske zastave 1895. godine na Trgu bana Jelačića u Zagrebu u kojem je sudjelovao i sam Radić. U hrvatskoj je političkoj povijesti zapamćen i atentat na Stjepana Radića u Narodnoj skupštini 1928. godine koji se dogodio zbog njegova protivljenja velikosrpskoj politici dinastije Karađorđevića. Ostavio je velik trag u hrvatskoj povijesti, ali ju je i trajno zadužio.

Zadužio je hrvatsku povijest ne samo svojim političkim borbama, već i svojim velikim brojem djela koja je napisao tijekom života. Govorio je nekoliko jezika: hrvatski, ruski, češki, francuski, engleski, a okušao se i u poljskom i njemačkom. Napisao je preko šezdeset djela na nekoliko jezika (Vukmanić, 1995: 121–124). U svojim je djelima pisao o Slavenima, slavenskoj uzajamnosti. Boban (1989: 50) navodi da je pisao o položaju Hrvatske u Austro-Ugarskoj Monarhiji, o odnosu Hrvata prema drugim slavenskim narodima, kao i o odnosima slavenskih naroda općenito, ali i odnosima Slavena unutar Monarhije prema Rusiji te je napisao i knjigu o češkom narodu.

Upravo zbog privrženosti Slavenima, a osobito Česima i Rusima, napisao je jezične priručnike kako da Hrvati nauče ruski ili češki jezik. Zalagao se za uvođenje slavenskih jezika u škole, a protivio se tome što „sva naša gospoda, hrvatska i srpska znadu njemački, mnoga talijanski, francuski, mađarski, engleski itd., ali ni svaki tisući među njima ne zna dobro češki, poljski, ruski“ (Radić, 1995: 78).

¹Radićev je spis *Kako ćemo iz našega zla u dobro* objavljen u knjizi *Stjepan Radić: Izabrani politički spisi*, priredio Miroslav Vukmanić (1995) i u ovom se radu navodi prema tom izvoru.

Od 1896. do 1911. godine napisao je tri izdanja češke gramatike na hrvatskom jeziku u kojima pokušava „nagovoriti“ mlade da se počnu zanimati za češki jezik i Češku te da studiraju u Pragu. Osim toga, napisao je i jezični priručnik *Kako ćemo se naučiti ruski?* 1905. godine kao i jezični savjetnik na češkom jeziku u kojem podučava Čeha kako da nauči hrvatski jezik.

Svestrana povijesna ličnost, prije svega političar, odlično se snašao u ulozi filologa i donio hrvatskoj, ali i široj javnosti nekoliko jezičnih savjetnika o slavenskim jezicima koji tek trebaju biti istraženi. Ovaj rad nastoji biti prinosom boljem poznavanju Radićeve filološke djelatnosti.

Nakon prikaza hrvatske povijesti u 19. i početkom 20. stoljeća, s najvećim naglaskom na podijeljenost hrvatskih zemalja, stanje u društvu te osnutak stranaka u Hrvatskoj na prijelomu 19. u 20. stoljeće, dat će se kratak Radićev životopis. Prije samog prikaza jezičnih priručnika o učenju češkoga i ruskoga jezika opisać će se Radićev odnos prema Slavenima obilježen željom za ujedinjenjem svih Slavena protiv, kako on naziva, „tuđe sile“. Najveći naglasak bit će na odnosu prema Česima, koje smatra najhrabrijim slavenskim narodom, te Rusima koje također cijeni. U glavnom će se dijelu analizirati znanstveni rad Rafaele Božić *Stjepan Radić – autor prvoga hrvatskog priručnika za učenje ruskoga jezika* iz 2018. godine u kojem autorica analizira Radićev priručnik iz 1905. godine pod nazivom *Kako ćemo se naučiti ruski?* kao i priručnik na češkom jeziku *Jak se Čech brzo nauči chorvatsky?* iz 1911. godine namijenjen učenju hrvatskoga jezika. Analizirat će se i dva Radićeva jezična priručnika za učenje češkog jezika: *Češko-hrvatska slovnica s Čitankom i Češko-hrvatskim diferencijalnim rječnikom* iz 1902. godine i *Češka vježbenica za srednje i njima slične škole* iz 1911. godine. Na kraju rada donosi se zaključak o Radićevu filološkom doprinosu koji je iznikao iz njegove želje za ujedinjenjem Slavena u Austro-Ugarskoj Monarhiji.

2. KRATKI PREGLED POVIJESTI HRVATSKE U 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA

Hrvatske zemlje na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće bile su podijeljene, što je posljedica složenog političkog razvoja u ranijim razdobljima. Hrvatska je u to vrijeme bila podijeljena na Bansku Hrvatsku, Dalmaciju i Istru. U tom su se razdoblju Hrvati zalagali za ujedinjenje svih zemalja zato što je bila dio Dvojne Monarhije: Banska Hrvatska sa Slavonijom pripadala je ugarskom dijelu, dok su Dalmacija s Bokom kotorskom i Istra bile pod austrijskom vlašću, što je, podrazumijeva se, onemogućavalo lako ujedinjenje hrvatskih zemalja (Agičić, 2000: 16).

Kako su hrvatske zemlje u ovom razdoblju bile podijeljene između Ugarske i Austrije, 1868. godine Hrvatsko-ugarskom nagodbom Hrvati su dobili određena prava, pa je tako Banska Hrvatska nakon te nagodbe imala autonomiju u nekim područjima kao što su zemaljski sabor sa samostalnim unutarnje-političkim, sudskim, školskim i vjerskim poslovima, a imali su i svog bana te zemaljsku vladu. Za razliku od Banske Hrvatske Dalmacija i Istra imale su samo pokrajinske sabore i namjesnike koje je birala austrijska vlada u Beču (Agičić: 2000: 16).

Hrvati su se u to vrijeme, kao i većina drugih naroda, pozivali na svoje državno-povijesno pravo koje bi ujedinilo hrvatske zemlje i vratilo teritorije koji su nekada pripadali Hrvatskoj. Tada su se počele osnivati stranke koje su se borile za oživotvorenje tog državnog prava (Agičić, 2000: 16). Neke su od najpoznatijih stranaka koje su osnovane na prijelomu 19. u 20. stoljeće Hrvatska stranka prava, Narodna stranka i odcijepljena Neodvisna narodna stranka i Hrvatska seljačka stranka.

O strankama piše i Jan Rychlik u radu *Braća Radić i seljačka stranka* (2015): „U političkom životu Hrvatske tijekom osamdesetih i devedesetih godina 19. stoljeća dominirala je Narodna stranka, nakon osnivanja jako zaslužna za borbu za hrvatska prava, ali na kraju stoljeća već politički ispražnjena. Narodna stranka je u tom razdoblju praktično postala poslušni izvršitelj naredbi Budimpešte. Odcijepljena Neodvisna narodna stranka kritizirala je Narodnu stranku zbog popustljivosti prema Budimpešti, ali njezina opozicijska politika ipak nije bila uspješna. Druga opozicijska stranka – Stranka prava (pravaši) Ante Starčevića u to se vrijeme podijelila na nekoliko frakcija, što ju je znatno oslabilo. Hrvatske stranke su, osim toga, teško nalazile zajednički jezik sa hrvatskim Srbima, koji su tražili da ih se prizna kao drugi konstitutivni narod. Stvarni gospodar Hrvatske je bio ban Károly Khuen-Héderváry, mađarski plemić sa sjedištem u Slavoniji koji je neustavnim metodama stalno pokušavao ograničiti hrvatsku autonomiju“ (Rychlik, 2015: 92).

U hrvatskim zemljama nisu živjeli samo Hrvati, već su manjine bili i Srbi i Talijani, što je zakompliciralo situaciju zato što su manjine imale značajnu ulogu u upravno-administrativnim

strukturama te je postojala i politička borba među većinom i manjinom u hrvatskim zemljama (Agičić, 2000: 17).

Ela Jurdana u knjizi *Stjepan Radić: Hrvatski politički katekizam – za svjetsku, slavensku i hrvatsku politiku* piše: „Slika Hrvatske s početka 20. stoljeća bila je upravo poražavajuća: pauperizacija seljaštva i iseljavanje siromašnih slojeva stanovništva u prekoceanske zemlje te zatiranje nacionalnog života. Ulaganje stranog kapitala nije pridonosilo općem razvitku privrede i društva, jer je Hrvatska pritom tretirana kao kolonija. (Jurdana, 1995: 17). Staničić (2002: 124) također spominje problem iseljavanja Hrvata u ovom periodu, ali spominje i druge promjene koje se događaju, kao što je porast broja građanstva, urbanizacija, rast srednjih i imućnih seljaka, stratifikacija sela.

Već spomenuti dualistički sustav bio je podređen gospodarskom napretku mađarskih dijelova Ugarske, što je bila zapreka modernizaciji sjeverne Hrvatske, a što je najviše došlo do izražaja za vrijeme banovanja Khuena Héderváryja. Héderváry je dozirao mogućnosti industrijalizacije i prometnog povezivanja. U to vrijeme dolazi do već spomenute industrijalizacije iako se na kraju stoljeća i dalje 80 % stanovništva bavilo poljodjelstvom, a sve su se te promjene provodile pod ideologijom pravaštva, za koju se u to vrijeme smatralo da ima ulogu nacionalnog pokreta (Staničić, 2002: 124).

U to se vrijeme širi i školstvo, što je povećalo pismenost i razinu obrazovanja (Staničić, 2002: 125), a upravo su u Zagrebu, gdje su najviše djelovale već spomenute stranke, izlazile i najvažnije novine i nalazilo se sveučilište, kao i temeljne gospodarske i kulturne institucije (Agičić, 2000: 17). Iako se širila pismenost, sjeverna je Hrvatska i dalje zaostajala za Ugarskom, austrijskim zemljama, ali i za Dalmacijom i Istrom (Staničić, 2002: 125).

Društvo je postajalo slojevitije, raslo je i građanstvo i seljaštvo (Staničić, 2002: 125), što će kasnije biti i poticaj braći Radić da osnuju Hrvatsku seljačku stranku.

Promjene su se događale na području cijele Austro-Ugarske Monarhije, ali su u hrvatskim zemljama imale znatno manje odjeka nego u ostalim zemljama Monarhije. Ipak su omogućile hrvatskim zemljama put k nacionalnoj integraciji (Staničić, 2002: 125).

Da je Banska Hrvatska dobila autonomiju Hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868. godine, govori i Stjepan Radić u spomenutom spisu *Kako ćemo iz našeg zla u dobro* iz 1902. godine. Tvrdi da Banska Hrvatska ima upravnu, sudsku i školsku autonomiju, to jest da Hrvatski sabor ima pravo stvarati sve zakone po kojima se određuju kotari, općine i županije, ali da tu autonomiju Mađari žele prekršiti, to jest da Mađari hoće da se ta nagodba pomalo ukine, da ministar može zapovjediti svojim činovnicima da je se ne drže (Radić, 1995: 66). To dokazuje da su jedni od najvećih problema u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću bili mađarizacija, kao i germanizacija, protiv koje su se

mnogi političari borili, a što je u njima izazvalo želju za ujedinjenjem Slavena unutar Austro-Ugarske Monarhije. Jedan je od najpoznatijih političara koji su se zalagali za tu vrstu sjedinjenja bio i Stjepan Radić. Unatoč uvriježenom mišljenju da je u Hrvatskoj vladala mađarizacija, Rychlik (2015: 93) navodi da je „položaj Hrvatske u Ugarskoj, u usporedbi s ostalim narodima, bio skoro privilegiran i posve neusporediv s mađarizacijskim pritiskom protiv Slovaka, Srba, Rusina i Rumunja. O nekoj mađarizaciji Hrvata nije moguće uopće govoriti“.

Sve navedene promjene unutar Austro-Ugarske Monarhije izazivale su želju slavenskih naroda da se bore za veću autonomiju, a te su se želje pokušale ostvariti osnivanjem stranaka. Upravo zbog navedenog stanja u hrvatskim zemljama, posebice u hrvatskom selu, Stjepan Radić i osniva Hrvatsku seljačku stranku koja bi pomagala siromašnim seljacima. Razjedinjenost hrvatskih zemalja dala je poticaj hrvatskom narodu da se bori za sjedinjenje svih zemalja, koje bi imale autonomiju u odnosu na Ugarsku i Austriju, baš kao što ju je, u određenoj mjeri, imala Banska Hrvatska. Osim toga, borilo se i protiv mađarizacije i germanizacije, kao i željom za političkim ujedinjenjem svih Slavena unutar Austro-Ugarske Monarhije.

3. ŽIVOTOPIS STJEPANA RADIĆA

3.1. Rođenje, školovanje, politika, progoni, zatvori, suđenja

Franjo Tuđman naziva Radića „tvorcem moderne hrvatske nacije pa je s pravom smatran 'neokrunjenim hrvatskim kraljem' ili plebiscitarno izabranim predsjednikom Hrvatske Republike“ (Tuđman, 1994: 9). Prilike u vrijeme njegova djelovanja opisuje ovako: „takva raskomadnost hrvatskih zemalja, a navlastito mali izgledi da se u dogledno vrijeme sama Hrvatska izbavi prevlasti Beča i Pešte, te stalne ugroženosti od njemačkog i mađarskog imperijalizma a i talijanaštva...“ (Tuđman, 1994: 10).

Ela Jurdana u knjizi *Stjepan Radić – Hrvatski politički katekizam: za svjetsku, slavensku i hrvatsku politiku* (1995) donosi iscrpan životopis Stjepana Radića. Stjepan Radić rodio se 11. lipnja 1871. godine u Trebarjevu Desnom u Gornjoj Posavini. Bez obzira na to što su mu roditelji bili seljaci i mali gospodarstvenici, htjeli su da im djeca pohađaju pučku školu u Martinskoj Vesi. Radić se istaknuo u znanju i učenju te je bio izrazito domoljubno orijentiran, bio je očaran banom Jelačićem koji se borio protiv Mađara (Jurdana, 1995: 9). Završio je školu odličnim uspjehom, ali su mu roditelji zabranili nastavak školovanja. Bez obzira na to 1883. godine upisuje prvi razred Gornjogradske gimnazije u Zagrebu, dok drugi razred upisuje u nadbiskupskom sirotištu gdje dolazi u sukob s đakom nadzornikom. U trećem se razredu gimnazije sam uzdržava podučavanjem, a u četvrtom se razredu sukobljava s razrednikom i nastavlja se školovati u Realnoj gimnaziji u Rakovcu. Peti i šesti razred opet upisuje u Zagrebu, a u šestom razredu demonstrira protiv bana Héderváryja nakon čega biva u zatvoru tri dana (Jurdana, 1995: 10). Nakon trećeg razreda gimnazije kreće u obilazak domovine kako bi upoznao seljake, škole, gospodarstvo, odnos seljaka i gospode. Nakon petog razreda gimnazije obilazi Ljubljanu, Goricu i Trst. Obilazi i carsku Rusiju gdje uči ruski jezik. Bio je isključen iz sedmog razreda, pa smještan u umobolnicu i nakon otpusta poslan kod roditelja. Maturirao je 1891. godine u Rakovcu. Posjećivao je i Josipa Jurja Strossmayera i Franju Račkog kako bi saznao stanje u Hrvatskoj i Monarhiji, proputovao je i Mostar, kao i Dalmaciju, ali je protjeran do Rijeke pa se opet vraća kući (Jurdana, 1995: 11).

Pravni fakultet u Zagrebu upisuje 1891. godine, ali je 1893. godine bio izbačen zato što je demonstrirao protiv bana Héderváryja: „sudjelovao je u demonstracijama protiv Khuena Hedervaryja u Sisku povodom obilježavanja 300. godišnjice sisačke bitke protiv Turaka (1593.) te je zbog toga osuđen na četveromjesečni zatvor.“ (Rychlik, 2015: 93). Héderváryja vrijeđa riječima: „Dolje s mađarskom huzovom, slava Bakaču, živio kralj“, ne slaže se da se „nazdravi

čovjeku koji 10 godina tlači Hrvatsku“ (navedeno prema Luetić, 2012: 211). Proveo je četiri mjeseca u zatvoru u Petrinji „ali očito je pušten jer je otišao u Prag, da bi nastavio studij prava, koji je bio započeo u Zagrebu; zbog riječi izrečenih u Sisku bio je isključen sa Sveučilišta u Zagrebu“ (Janjatović, 2003: 35). U zatvoru je učio češki jezik kako bi mogao studirati u Pragu, gdje je održavao tečajeve hrvatskog i ruskog jezika (Jurđana, 1995: 12). Prve godine svog boravka u Pragu upoznaje suprugu Mariju Dvořák (Jurđana, 1995: 13), prašku učiteljsku pripravnicu (Bašić, 2018: 108). Godine 1894. nakon sukoba s policijom protjeran je iz Češke i austrijskog djela Monarhije te sljedeće godine postaje student prava u Budimpešti, ali ni tamo se nije dugo zadržao. Dolaskom Franje Josipa I. 1895. godine na otvorenje HNK-a okupili su se prosvjednici studenti, među kojima je bio i Stjepan Radić, i zapalili mađarsku zastavu zbog nezakonite mađarske prevlasti (Jurđana, 1995: 13). Radić je dobio šest mjeseci zatvora, a „[n]akon odsluženja kazne u bjelovarskom zatvoru, (...) otišao [je]u Rusiju i neko vrijeme živio u Moskvi.“ (Rychlik, 2016: 93). Tamo je htio završiti studij prava, ali zbog nedostatka novca ipak se odlučuje na studij u Parizu. Godine 1897. stiže u Pariz, uči francuski jezik i pohađa predavanja na *College de France*. U slobodnoj političkoj školi u Parizu upisuje opći odjel – diplomatska povijest, komparativno civilno pravo, etnografija i financije, ruski, engleski i njemački jezik (Jurđana, 1995: 14). Dana 23. rujna 1898. godine vjenčao se s Marijom Dvořák, a godinu dana poslije zajedno odlaze u Pariz gdje Radić polaže ispite i brani diplomski rad. Radić nastavlja život u Češkoj kao češki publicist, piše autobiografiju *Pražki zapisi*. Godine 1900. boravi u Zemunu gdje je dopisnik nekoliko čeških i pariških listova. Često boravi u Beogradu i surađuje u Srpskom književnom glasniku. Nakon Zemuna neko se vrijeme zadržava u češkom selu Končanici (Daruvar), a potom 1902. godine odlazi u Zagreb. Opet boravi u zatvoru od rujna 1902. godine do početka 1903. godine zbog branjenja Srba i demonstracijama protiv nezakonitih mađarskih natpisa na zagrebačkom kolodvoru (Jurđana, 1995: 15). U opozicijski pokret uključio se 1903. godine i postao tajnik ujedinjene hrvatske opozicije koju su činile Stranka prava i Neodvisna narodna stranka. Cilj te opozicije bio je uklanjanje autokratskog režima bana Khuena Héderváryja koji je bespogovorno ispunjavao naloge Budimpešte (Rychlik, 2015: 94). Razišao se s vodstvom koje je odbilo unijeti naziv „seljačka“ u naziv stranke. Smatrao je da uključivanjem seljaštva u politiku pokreće velik potencijal kojim će promijeniti Hrvatsku. Za Stjepana i Antuna Radića osnivanje stranke značilo je početak potpunog preporoda hrvatskog naroda jer su svi preporodi dohvaćali grad, ali niti jedan pokret nije zahvatio selo (Jurđana, 1995: 17). Krajem 1904. godine braća Radić, uz Benjamina Šuperinu, Svetimira Korporića, Milana Krištofa i Ivana Gmajnera, osnivaju stranku pod nazivom Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) (Jurđana, 1995: 18).

Na početku rata Radić je uvjeren u opravdanost postojanja Austro-Ugarske Monarhije i u razvitak hrvatske državnosti unutar nje. Nakon ratnog iskustva mijenja odnos prema Monarhiji – 1917. godine u saborskoj izjavi uzvikuje „Dolje Habsburg!“ (navedeno prema Jurdana, 1995: 20). HPSS će „provoditi politiku potpunog narodnog jedinstva Hrvata, Slovenaca i Srba, na osnovi potpune jednakopravnosti svih triju plemena, u smislu temeljnih načela stranke od g. 1905. i u suglasju s pravom bezuvjetnog demokratskog samoodređenja naroda“ (navedeno prema Jurdana, 1995: 21). Upravo dan uoči proglašenja države Slovenaca, Hrvata i Srba 29. listopada 1918. godine Radić je predložio da se prije tog ujedinjenja prekinu odnosi s Ugarskom i proglasi suverenost Hrvatske, međutim to nije bilo prihvaćeno. Dana 29. listopada 1918. sudjeluje na posljednjoj sjednici Sabora, kad su ukinute državno-pravne veze Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s Ugarskom i Austrijom. Već 23. i 24. studenoga na sjednicama Središnjeg odbora Narodnog Vijeća protivio se ujedinjenju tek nastale Države SHS s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom, a taj čin ujedinjenja smatrao je nelegitimnim te da su ga proveli političari koji se nisu obazirali na volju naroda. U tim prvim mjesecima Kraljevine SHS Radić je isticao svoj republikanizam (Jurdana, 1995: 22).

Ponovno je uhićen 23. ožujka 1919. i u zatvoru provodi gotovo godinu dana (Jurdana, 1995: 23). Janjatović (2003: 150) navodi da su Radić i njegova stranka smetali vladajućim strukturama zbog republikanizma i političkog djelovanja koje je uključivalo seljaštvu. Abolicijom regenta Aleksandra pušten je na slobodu 28. studenoga 1920. godine. Narodna je skupština na Vidovdan 28. lipnja 1921. godine izglasala ustav koji je bio centralističko-unitaristički (Jurdana, 1995: 24). Radić ističe da je jedino rješenje za budućnost države konfederacija. Odlazi u inozemstvo, a nakon što je shvatio da ne može pridobiti srpske vladajuće krugove, odlazi u London, Beč i „pokušava zainteresirati europsku javnost za probleme hrvatskog naroda i za nedemokratske metode centralističke vlade iz Beograda“ (navedeno prema Jurdana, 1995: 25).

Kralj Aleksandar tražio je od HRSS-a da prizna monarhiju i da se na taj način odrekne dijela stranačkog programa, što Radić prihvaća, a Aleksandar traži Radićevo uhićenje, zabranjuje kandidaturu HRSS-a za izbore. Vodstvo je stranke također bilo uhićeno. Radić se pokušao sakriti, ali opet biva uhićen; teretili su ga republikanizam i rušenje režima (Jurdana, 1995: 26).

Ubrzo nakon toga Hrvatska seljačka stranka (HSS) stupila je u koalicijsku vladu, koju je predvodio Nikola Pašić, a Radić postaje članom vlade kao ministar prosvjete (Rychlik, 2015: 98).

Radić uspostavlja kontakt s hrvatskim Srbinom Svetozarom Pribičevićem (Jurdana, 1995: 30) te s njim, odnosno sa srpskom Samostalnom demokratskom strankom, osniva Seljačko-

demokratsku koaliciju (SDK), koja je pokušavala svim legitimnim načinima provesti izmjenu vladajućeg sustava u zemlji (Rychlik, 2015: 98). Dana 10. studenoga 1927. godine održali su zajedničku sjednicu te su se zalagali za demokratizaciju, razvijanju parlamentarizma i ravnopravnosti. Koalicija je tražila sređivanje financija, promjenu poreznog sustava, proširenje samouprave i brigu za seljačko gospodarstvo (Jurđana, 1995: 30).

Radić se od početka školovanja nalazio u različitim situacijama koje su oblikovale njegovu političku misao. Zbog svojih javnih istupa, stavova i političkog djelovanja kao student proživio je zatvore i suđenja, što mu je pomoglo da savlada slavenske jezike i produbi svoje političke stavove. Obilazio je Monarhiju kako bi upoznao hrvatsko selo i seljake, što mu je pomoglo da oblikuje političku misao unutar Hrvatske seljačke stranke. Konstantno je naglašavao važnost potrebe za slavenskom uzajamnošću, što se odrazilo i na njegov odnos sa Srbima. Iako je smatrao da su Srbi i Hrvati jedan narod, bio je oprezan kada je došlo pitanje ujedinjenja Hrvata, Srba i Slovenaca u jednu državu, što se na kraju dogodilo. Naročito je bio oprezan u sjedinjenju Države SHS s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Atentat na Radića u Narodnoj skupštini bio je motiviran njegovom politikom protivljenja politici dinastije Karađorđević.

3.4. Smrt Stjepana Radića

Stjepan Radić zbog svog je stava o ujedinjenju sa Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom bio meta srpskih političara, ali i zbog osnivanja Seljačko-demokratske koalicije sa Svetozarom Pribićevićem (Janjatović, 2003: 241). I sam je Radić sumnjao na svoju likvidaciju. Unatoč nagovaranju drugih da ne ide u Skupštinu, krenuo je 20. lipnja 1928. godine i rekao je da će šutjeti. U Skupštini je nastala svađa između radićevaca i klerikalaca, bilo je i prijetnji ubojstvom (Jurđana, 1995: 31). Puniša Račić, srpski političar, govorio je o srpskim interesima u Kraljevini SHS te o tome da je Srbija u opasnosti (Jurđana, 1995: 32). Tijekom napete svađe Puniša Račić ustrijelio je dva hrvatska zastupnika, Pavla Radića i Đuru Basaričeka, i ranio Stjepana Radić (Rychlik, 2015: 97). Radić je prebačen u beogradsku bolnicu, hitno operiran te nakon nekoliko dana prebačen u Zagreb. Umro je 8. kolovoza 1928. godine od posljedica ranjavanja (Janjatović, 2003: 243). Kralj Aleksandar 6. siječnja 1929. godine proveo je državni udar i uveo svoju osobnu diktaturu pod nazivom Šestosiječanjska diktatura. Sve su stranke bile raspuštene, pa tako i HSS. Stranka se, pod vodstvom predsjednika Vladka Mačeka, uspjela ponovno obnoviti tijekom 30-ih godina 20. stoljeća (Rychlik, 2015: 97).

3.5. Radićeva najznačajnija djela

Za jednu od najpoznatijih i najvažnijih hrvatskih povijesnih ličnosti u 19. i 20. stoljeću nije čudno da je ostavio u naslijeđe više od sedamdeset djela političkog, društvenog, autobiografskog ili filološkog karaktera, i to na češkom, hrvatskom, njemačkom i francuskom jeziku. Miroslav Vukmanić donio je pregled Radićevih djela u knjizi *Stjepan Radić – Hrvatski politički katekizam* iz 1995. godine, a ovdje će biti spomenuta samo najvažnija: *Slovnica i čitanka češkog jezika* (Zagreb, 1896.), *Rječnik češkog jezika za Hrvate* (Zagreb, 1896.), *La Croatie actuelle et les Slaves du sud* (1904.), *Srbove a Chorvati* (Prag, 1902.), *Uzničke uspomene I. dio* (Novi Sad, 1902.), *Češko-hrvatska slovnica s čitankom* (Zagreb, 1902.), *Hrvatski pokret godine* (Allegheny, 1903.), *Hrvati i Mađari* (Zagreb, 1905.), *Jak se Čech brzo nauči chorvatsky?* (Zagreb, 1906.), *Što je i što hoće Hrvatska pučka seljačka stranka* (Zagreb, 1908.), *Češki narod na početku XX. stoljeća* (Zagreb, 1910.), *Češka vježbenica* (Zagreb, 1911.), *Kako ćemo se naučiti ruski?* (Zagreb, 1905.), *Nauk i program HPSS* (Zagreb, 1919.), *Praški zapisi* (autobiografska proza, Zagreb, 1985.) (Vukmanić, 1995: 121–124).

Da je Radić bio svestrana ličnost, Boban (1989) predstavlja opusom Stjepana Radića grubo ga podijelivši na:

- 1) filozofsko-etičke i pedagoške radove
- 2) studije i knjige sa stručnim i znanstvenim pretenzijama
- 3) programske ideološke rasprave i analize aktualnih političkih događaja
- 4) političke članke, govore i bilješke koji govore o društvenim i političkim događajima
- 5) literarne radove – zapise autobiografskih obilježja u prozi te pjesme
- 6) korespondenciju Stjepana Radića s raznim ličnostima i njegove bilješke – većinom iz zatvora (Boban, 1989: 148-149).

Što se tiče filozofsko-etičkih i pedagoških radova Radić je u njima raspravljao o odgoju i samoodgoju (Boban, 1989: 148). Neke od studija i knjiga sa stručnim i znanstvenim pretenzijama koje Boban spominje su: *Savremena ustavnost* (1911.), njegov diplomski rad *Savremena Hrvatska i Južni Slaveni, Razmišljaji iz međunarodne politike, Moderna kolonizacija i Slaveni, Savremena Europa ili karakteristika modernih država i naroda, Današnja financijalna znanost, Češki narod na početku XX. stoljeća* (Boban, 1989: 150–153). Što se tiče programskih ideoloških rasprava poznat je prvi program Hrvatske seljačke stranke iz 1905. godine, zatim brošura iz 1902. godine pod nazivom *Kako ćemo iz našega zla u dobro*, kao i brošura *Najjača stranka u Hrvatskoj*, koja je objavljena dok je Radić bio tajnik Udružene opozicije. Godine 1908. objavljen je drugi program

Hrvatske pučke seljačke stranke pod nazivom *Što je i što hoće Hrvatska pučka seljačka stranka* (Boban, 1989: 155–156). Za političke članke i govore Boban (1989: 158) navodi da ih ima na stotine te da je u njima Radić primjenjivao ili propagirao određene političke stavove. Njegovi literarni radovi govore o intimnim osjećajima, vezanim za obitelj, zaručnicu, ali i sreće što je on sam hrvatskog i seljačkog porijekla, a poznata su djela *Uzničke uspomene* i *Praški zapisi* (Boban, 1989: 159). Na kraju, što se tiče njegovog opusa, korespondencija s raznim ličnostima odnosi se na pisma i bilješke koji se čuvaju u hrvatskim i češkim arhivima te u obiteljskoj ostavštini (Boban, 1989: 160).

Boban (2018) također spominje i tri priručnika za učenje češkog, priručnik za učenje ruskog jezika, kao i priručnik namijenjen Česima koji žele učiti hrvatski jezik (Boban, 1989: 155), no bez filološke ili koje druge njihove ocjene. U ovom se radu upravo taj odsječak bogate Radićeve djelatnosti nastoji podrobnije opisati.

4. STJEPAN RADIĆ I ODNOS PREMA SLAVENIMA

4.1. Radićeva brošura *Kako ćemo iz našega zla u dobro* (1902.)

Stjepan Radić u svojoj brošuri *Kako ćemo iz našega zla u dobro* (1902.) ističe razloge hrvatskog narodnog zla, a među njima osobito izdvaja mržnju među hrvatskom i srpskom gospodom, kao i stalnu okruženost tuđinskim knjigama – njemačkim i talijanskim. Upozorava da slavenske knjige nigdje ne pojavljuju zato što naša gospoda nema znanje o „slavenskoj braći i prijateljima u svijetu“ (Radić 1995: 59). Navodi kako bi se srodni narodi trebali zbližavati, a da Hrvati imaju braće „u Štajerskoj i Koruškoj, u Kranjskoj i Istri, u dalmatinskoj Hrvatskoj, u Bačkoj i Banatu, u Bosni i Makedoniji, u Srbiji i Bugarskoj. Svuda jedan govor, jedan narod, jedna muka i jedna nada.“ (Radić, 1995: 60). Radić optimistično govori o slavenskom bratstvu, odnosno da između Hrvatske, Srbije i Bugarske „ne smije biti visoka ograda, već uska međa u kojoj raste cvijeće bratske ljubavi i sloge“. Navodi da je i sloga među Hrvatima i Srbima toliko korisna da bi popravila sve što je pokvareno posljednjih godina te da Hrvati i Srbi robuju Nijemcima i Židovima, koji truju seljački svijet mržnjom, koja ne bi trebala postojati protiv nikoga, a kamoli protiv braće (Radić, 1995: 61). Ako Hrvati ne mare za Srbina, Radić se pita kako mogu mariti za slavenskog brata u Slovačkoj, Češkoj, Poljskoj i Rusiji kad o njima znamo samo iz onoga što pišu židovski novinari koji ni ne pišu istinu jer ne poznaju ni češki, ni slovački ni ruski narod (Radić, 1995: 62). Opet je optimističan i navodi kako se to naše „narodno zlo“ nije sasvim uvriježilo, da se možemo iz njega iščupati, a da ono postoji zbog ropstva Židovima i Nijemcima koji su Hrvatima, odnosno hrvatskoj gospodi, učitelji o Poljacima, Česima, Rusima i Slovacima te da se iz tog zla možemo iščupati bez psovke i mržnje (Radić, 1995: 63). Radić se toliko zalagao za slavensko bratstvo upravo zato što smatra da Slaveni imaju slično slovo, riječ, govor, da se lako razumiju makar govore svojim jezikom. Ipak smatra da nam to bratstvo do danas nije donijelo mnogo koristi zato što „hrvatska i srpska gospoda“ znaju njemački, talijanski, francuski, mađarski i engleski jezik, a ne znaju češki, poljski ili ruski (Radić, 1995: 78).

Radić je bio pobornik austroslavizma, odnosno ujedinjenja svih Slavena unutar Austro-Ugarske Monarhije, što dokazuje kada govori da slavensko pobratimstvo treba biti najjače u carevini zato što mi Slaveni imamo većinu i da jedino bratimstvo (prije svega političko) može dovesti do promjena unutar carevine, u kojoj bi se i današnja hrvatska autonomija utvrdila i raširila (Radić, 1995: 81). Agičić (2000), s druge strane, analizirajući Radićev optimističan plan o ujedinjenju Slavena, zaključuje kako takvo ujedinjenje nije bilo moguće i ostvarivo zato što je svaki slavenski narod već imao put političkog, društvenog i kulturnog razvoja (Agičić, 2000: 208).

Nadalje, Radić navodi kako najprije trebamo učvrstiti narodnu slogu sa Srbinom, pa onda sa Slovencem, Bugarinom, zatim da trebamo preći od narodne sloge na slavensko pobratimstvo (najprije političko) s Česima i Slovacima, zatim Poljacima i Rusinima pa tu narodnu i slavensku politiku trebamo okruniti s Rusima (Radić 1995: 82).

Da je njegova želja da svi Slaveni poznaju sve slavenske jezike bila toliko velika, dokazuje i njegov plan o tome. Naime, u brošuri navodi nekoliko točaka što je sve potrebno Hrvatima i Srbima u Banskoj Hrvatskoj, a najznačajnije su sljedeće:

„10. da u svim pučkim školama budu jednake knjige napol ćirilicom a napol latinicom i da se u svima djeca uče da su Slovenci, Srbi i Bugari narodna braća, tj. jedan narod koji ima jednake potrebe, jednaku nevolju i jednaku nadu.

11. da se u svim srednjim školama prestane učiti grčki: latinski da se uči samo na zagrebačkim gimnazijama, a njemački samo u trgovačkim i obrtničkim školama. Ali zato neka se uči češki, poljski, ruski i francuski.

12. da se na Sveučilištu u Zagrebu uče ova četiri predmeta, iz kojih bi morali polagati ispit svi slušatelji sveučilišta, naime: nauka o životu svih slavenskih naroda ili slavenska etnografija, povijest svih književnosti, ustav svih slavenskih država, povijest preporoda svih slavenskih naroda i plemena;“ (Radić, 1995: 85).

Radić u istoj brošuri piše i da su Česi po svom znanju, bogatstvu i napretku, a posebice po svojoj ljubavi prema slavenskoj braći prvi slavenski narod. Oni Hrvatima najviše mogu pomoći zato što nas mogu naučiti kako se pametno i napredno gospodari, radi, trguje te kako se stvara narodna sloga (Radić, 1995: 78). U istoj brošuri navodi kako se Austro-Ugarskom nagodbom iz 1867. godine raspolovila monarhija te da su Mađari morali priznati Hrvatima određenu autonomiju dok su Česi nakon nagodbe dobili malo ili ništa, a da su se protiv takve promjene digli „najsloženije i najjunačnije“ (Radić, 1995: 79), što pokazuje njihovu hrabrost i odlučnost koju bi i Hrvati trebali stvoriti među svojim narodom.

Radićeva brošura *Kako ćemo iz našega zla u dobro* začetak je Radićeve političke misli o načinu zbližavanja i ujedinjavanja slavenskih naroda. Te će ideje promicati ne samo svojim političkim djelovanjem, već i filološkim, a što je osobito došlo do izražaja u priručnicima češkoga jezika koje namjenjuje hrvatskim govornicima. Njegova djela *Slovnica i čitanka češkoga jezika* i *Rječnik češkoga jezika za Hrvate* (1896.; drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje 1902. izlazi pod naslovom *Češko-hrvatska slovnica s Čitankom i s Češko-hrvatskim diferencijalnim*

rječnikom, a treće 1911. pod naslovom *Češka vježbenica za srednje i njima slične škole*) dugo su godina bili jedini priručnici za učenje češkog jezika u Hrvatskoj (<https://www.hrvatski-fokus.hr/2021/06/32237/>).

4.2. Odnos prema Česima

Kao promicatelj austroslavizma Radić se u svom djelovanju najviše posvetio odnosu s Česima, boraveći u Češkoj, njegujući odnose Češke i Hrvatske, kao i pišući priručnike o češkom jeziku.

Češi su na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće bili u sličnom položaju kao i Hrvati – i Češka je bila podijeljena, i to na Češku, Moravsku i Šlesku. Kao i Hrvati zalagali su se za ujedinjenje svih zemalja. Kao što je već navedeno, Banska je Hrvatska imala određenu autonomiju, a češke su zemlje imale samo pokrajinske sabore i namjesnike koje je imenovala austrijska vlada u Beču. Oni su, kao i Hrvati, imali svoje državno-povijesno pravo te su se i u Češkoj, kao i kod nas, pojavljivale stranke koje su se borile za oživotvorenje državno-povijesnog prava. Jedna od poznatijih stranka bili su mladočesi (Agičić, 2000: 16). Češka je pripadala industrijski najrazvijenijim austrijskim pokrajinama, ali problem su bili Nijemci kao manjina, što je kompliciralo situaciju zbog stalnih političkih borbi manjine i većine. Prag je imao veliku ulogu za češki narod što se tiče politike, obrazovanja i kulture (Agičić, 2000: 16). Bez obzira na njemačku manjinu u Češkoj Česi su se držali svog jezika te se rijetko gdje mogao čuti njemački jezik u Pragu. Ta se činjenica često isticala u hrvatskom tisku, pogotovo u pravaškim novinama, te se pozivalo Hrvate da se trebaju ugledati na Čehe (Agičić, 2000: 18). Takva se pozornost Česima pridaje zbog sličnosti političke situacije, ali i mnogo više, slavenofilstvom i idejama slavenske uzajamnosti (Agičić, 2000: 17).

Stjepan Radić bio je najveći promicatelj hrvatsko-čeških veza krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Zalagao se za učenje češkog jezika i političku suradnju Hrvata i Čeha (<https://historiografija.hr/?p=26549>). Njegova privrženost Pragu odražava se i u njegovoj agitaciji hrvatskim studentima da nastave školovanje u Pragu, radije nego u Beču, Grazu ili Budimpešti. (Bašić, 2018: 110). Kao što je rečeno, i sam je studirao u Pragu o čemu kasnije zapisuje u *Uzničkim uspomjenama*: „Za dva dana pročitah i gotovo posvema razumijeh češku početnicu, a za osam dana svrših već cijelu češku pučku školu“ (navedeno prema Lipovac, Vondraček, 2018: 57). Zbog svojih zasluga za hrvatsko-češke odnose Radić je 2018. godine u Pragu dobio ulicu sa svojim imenom na inicijativu Hrvatsko-češkog društva, a 2011. godine podignuta mu je i spomen-ploča na mjestu vjenčanja (<https://historiografija.hr/?p=26549>).

4.3. Odnos prema Rusima

Osim odnosa s Česima Radić je njegovao i odnose s Rusima, o čemu govori i Mihail Vaščenko (2017): „U životu Stjepana Radića, jednog od najvećih hrvatskih političara 20. st., važno mjesto zauzimaju kontakti s Rusijom. Čitav svoj život pokušao je uspostaviti dijalog s predstavnicima ruske zajednice, širio u Hrvatskoj informaciju o Rusiji i ruskom jeziku. Radić je Rusiju posjetio četiri puta – u 1888., 1896., 1909. i 1924. godini“ (https://hr.rbth.com/arts/2013/11/07/stjepan_radic_kao_promicatelj_rusije_u_hrvatskoj_i_obratn_o_prvi_dio_23339).

Poznat po svojoj želji za učenjem slavenskih jezika, Radić je već kao osamnaestogodišnjak odlučio učiti ruski jezik, bio je oduševljen veličinom Rusije, njezinim područjem i stanovništvom. Dolaskom u Rusiju prvi put 1888. godine htio je osobno ući u kontakt s predstavnicima ruske zajednice kako bi mogao vježbati ruski jezik. Istu tu želju za učenjem ruskog jezika prenio je i u Hrvatsku izdavši priručnik za učenje ruskog jezika *Kako ćemo se naučiti ruski?* (https://hr.rbth.com/arts/2013/11/07/stjepan_radic_kao_promicatelj_rusije_u_hrvatskoj_i_obratn_o_prvi_dio_23339). O tom je priručniku pisala i pisala Rafaela Božić 2018. godine u članku *Stjepan Radić – autor prvoga hrvatskog priručnika za učenje ruskoga jezika*, koji će biti prikazan dalje u radu.

Radić u brošuri *Kako ćemo iz našeg zla u dobro* (1902.) piše kako je ruski jezik danas važan i potreban cijelom svijetu te da će hrvatska i srpska „gospoda“ uskoro shvatiti da se ruski jezik mora uvesti u sve srednje i visoke škole u Hrvatskoj te govori da, ako ćemo imati u budućnosti ljude koji će govoriti i pisati ruski jezik, kao što danas govore i pišu njemačkim jezikom, onda će do svijeta doprijeti naš život i naše potrebe zato što će se pisati o tome u velikim ruskim novinama (Radić, 1995: 79). Iako je Radić bio oduševljen veličinom Rusije i naglašavao da su Rusi najveći i najjači slavenski narod, ipak navodi da nam ne mogu oni najviše pomoći zato što se Rusija mora boriti protiv Njemačke, Engleske, Japana, Sjeverne Amerike i zato što je Rusija četrdeset puta veća od Habsburške Monarhije, a u njoj živi samo tri puta više stanovnika nego u Monarhiji. Također, niti jedan narod se ne može miješati u domaće poslove druge države (Radić, 1995: 80).

Vaščenko navodi da osnivanje HPSS-a nije ostalo neprimijećeno u Rusiji – Radića su smatrali „organizatorom i vođom mlade hrvatske stranke“, čiji je cilj probuditi narodnu i slavensku svijest, proglašen je pristašom ideje slavenskog jedinstva (https://hr.rbth.com/arts/2013/11/07/stjepan_radic_kao_promicatelj_rusije_u_hrvatskoj_i_obratn_o_prvi_dio_23339).

[o prvi dio 23339](#)). Također, Vaščenko i Božić (2016) navode da Rusi o Radiću pišu sljedeće: „Posljednjih godina mnogo radi na organizaciji ruskih kružoka po ‘hrvatskom kraljevstvu’, opskrbljuje ih ruskim knjigama, sam poučava ruskom jeziku, učvršćujući na taj način snažne rusko-hrvatske veze.“ (navedeno prema Božić, Vaščenko, 2016: 548). I Radić u svojim *Zapisima iz Sovjetske Rusije* zapisuje kako su on i njegova stranka upamćeni u Rusiji: „(...) tako da ima odličnih boljševičkih pisaca i drugih sovjetskih prvaka koji taj naš pokret prate s najboljim interesom i koji su nam od prvog časa stavili odmah na raspolaganje ne samo novine i knjige nego i sve svoje iskustvo, poznavanje ljudi i priliku, tako da sam se odmah osjećao kao kod kuće, među prijateljima, koji mi ništa ne taje ni ne skrivaju.“ (<https://www.jergovic.com/ajfelov-most/stjepan-radic-zapisi-iz-sovjetske-rusije/>).

O Radićevim posjetima Rusiji govori i Vaščenko (2017) kada spominje da su Radića zvali da u St. Peterburgu održi ciklus predavanja posvećenih Česima i Južnim Slavenima. Nakon njegovih javnih nastupa u Rusiji svi su bili oduševljeni (https://hr.rbth.com/arts/2013/11/13/stjepan_radic_kao_promicatelj_rusije_u_hrvatskoj_i_obratn_o_drugi_dio_23483). Božić i Vaščenko (2016) navode kako Radić spominje i filologe koji su pisali o ruskom jeziku, ali u tim se radovima vidi da su namijenjeni njemačkim kolegama. Navodi se i da slijede njemačke predrasude o ruskom jeziku: „Nijemci su se izrugivali ćirilici kao 'prokletom barbarskom pismu', a Hrvati ih u tome izrugivanju slijede...“ (navedeno prema Božić, Vaščenko, 2016: 545–546).

5. FILOLOŠKA DJELATNOST STJEPANA RADIĆA

5.1. O Radićevim filološkim prinosima učenju ruskoga, hrvatskoga i češkoga jezika

Stjepan je Radić u brojnim svojim djelima isticao važnost učenja slavenskih jezika. Osim u već spomenutoj brošuri *Kako ćemo iz našeg zla u dobro* o tome piše i u *Hrvatskom političkom katekizmu*: „Tu sad sama zdrava pamet kaže da Slaveni moraju odstraniti najprije ove dvije zapreke, tj. da bi se u svim slavenskim školama, počevši od opetovnice u pučkoj školi moralo najprije naučiti to što je potrebno da jedan Slaven drugoga krivo ne razumije. Ali u ovakvom nastojanju nema do sad ni traga, osim donekle kod nas Hrvata, gdje jedan naš književnik (Stjepan Radić) piše svoje češke i ruske slovnice tako da se s njima može okoristiti svaki naš pismen čovjek, i da iz njih najprije nauči samo onu razliku u drugom slavenskom govoru koja mu najviše smeta.“ (Radić, 1995: 183). Iz navedenog je razvidno Radićevo upozoravanje na važnost učenja slavenskih jezika da bi se postigla sveslavenska kulturna i politička povezanost. Upravo zbog toga Radić piše već spomenuti jezični savjetnik *Kako ćemo se naučiti ruski* 1905. godine, koji je Rafaela Božić 2018. godine prikazala u svom članku, a koji će biti prikazan i u ovome radu. Prvi Radićevi priručnici za učenje češkog jezika – *Slovnica i čitanka češkog jezika* i *Rječnik češkog jezika za Hrvate* – objavljeni su pred sam kraj 19. stoljeća, no u ovom se radu analizira drugo izdanje koje 1902. godine izlazi pod naslovom *Češko-hrvatska slovnica s Čitankom i s Češko-hrvatskim diferencijalnim rječnikom* te treće izdanje iz 1911. godine naslovljeno *Češka vježbenica za srednje i njima slične škole*. Ukratko će biti i opisano drugo izdanje jezičnog priručnika za učenje hrvatskog jezika, namijenjen Česima, pod nazivom *Jak se Čech brzo nauči chorvatsky? = Kako će se Čeh brzo naučiti hrvatski?* iz 1911. godine. U konačnici nastoji se pokazati i to koliko Radić u svojim priručnicima za učenje češkoga/hrvatskoga jezika čuva tradicijska jezična obilježja unatoč već završenoj smjeni filoloških škola (zagrebačke škole školom hrvatskim vukovaca).

5.2. O jezičnom priručniku *Kako ćemo se naučiti ruski?* (1905.)

Već spomenuti Radićev jezični priručnik za učenje ruskog jezika *Kako ćemo se naučiti ruski* iz 1905. godine prikazala je i analizirala Rafaela Božić 2018. godine u znanstvenom članku *Stjepan Radić – autor prvoga hrvatskog priručnika za učenje ruskoga jezika*.

Priručnik ima 47 stranica (Božić, 2018: 9):

- I. Ruski jezik prema hrvatskomu: 1. Mišljenje širega občinstva i sud naših filologa.
2. Glavna razlika medju ruskim i hrvatskim. Kako treba ruski učiti (str. 3–10).

II. Kako se od ruskih riječi prave hrvatske: 1. Ruska pismena, kojih nema u našoj ćirilici. 2. O ruskom izgovoru i naglasu. 3. Kako nam valja pojedine ruske glasove zamjenjivati našima (str. 10–17).

III. Razlike medju ruskom i našom spregom i sklonitbom: 1. Najvažniji glagolski oblici različni od naših. 2. Najvažniji različni oblici u sklonitbi. 3. Važne razlike kod brojnika i kod nesklonivih riječi (str. 17–30).

IV. Ruska čitanka: 1. Nekoliko praktičnih pravila o naglasu. 2. Ruska rečenica i ruski slog. 3. *Русская рѣчь* (str. 30–35).

V. Ruski rječnik: 1. Razdioba osoba i stvari. 2. Rječnik neobičnijih riječi. 3. Najbolji rječnik ruskoga jezika. 4. Kako se traži u ruskom rječniku. 5. Ruska krstna imena i prezimena. (str. 35–45).

Autorica navodi da je Radić u prvom poglavlju postavio opći uvod u učenje ruskog jezika, u drugom i trećem poglavlju usmjerio se na gramatičku problematiku, u četvrtom se dijelu uz savjete u vezi s naglaskom opisuje čitanka *Русская рѣчь*, dok je peti dio mali ruski rječnik (Božić, 2018:10).

U uvodnom dijelu knjige „Ruski jezik prema hrvatskomu“ Radić objašnjava kakav je zadatak učiti ruski i zašto ga je potrebno učiti. Božić (2018) navodi da bi se takav pristup mogao nazvati suvremenim jer i sadašnji savjetnici slično započinju, isto kao što takvi uvodi bude optimizam u čitatelju da nastavi učiti jezik. Autorica navodi i da je priručnik namijenjen ruskom „običnom puku“ (Božić, 2018: 10).

Božić (2018) zaključuje da se Radić vjerojatno u nastavi nije služio gramatičko-prijevodne metode, već da je pokušao učiniti nastavu zanimljivijom upravo zato što se grozio od pomisli na koji način gimnazijalci uče grčki ili latinski (Božić, 2018: 12).

U drugom dijelu, koji se naziva „Glavna razlika medju ruskim i hrvatskim“, Božić (2018) navodi da se Radić osvrće na temeljne razlike između ruskoga i hrvatskoga, pa tako izdvaja riječi npr. *more – море; jutro – утро; noga – нога; ruka – рука*, u kojim nema gotovo nikakve razlike, ali kada se krene dublje učiti, odjednom se pojave brojne razlike. Zato autorica navodi da se Radić uvijek vodi naglašavanju sličnosti među jezicima, a ne razlikama (Božić, 2018: 12).

Božić (2018) ističe kako se Radić u uspoređivanju hrvatskoga i ruskoga jezika oslanjao na čakavski i kajkavski, a ne samo na štokavski idiom. Isto tako, navodi kako Radić govori da je jedan od najvećih problema ovladavanje ruskim naglaskom zbog njegove pomičnosti. Navodi da

je gotovo na uvijek istom mjestu kao i u čakavštini, a sličnost vidi i sa kajkavštinom. Božić (2013) navodi kako se Radić ne zadubljuje previše u objašnjavanje gramatičkih pojava, ali da ipak daje osnovna gramatička pravila te ne objašnjava jezičnu pojavu stručnim terminima, već oslanjajući se na poznate pojave u hrvatskom jeziku (npr. „mnogi dovršni glagoli imaju sasvim drugu osnovu dok su trajni, dakle baš onako, kao što je i u nas reći ali govoriti“). Ne navodi ni termin ruskog naglasaka, nego ga samo objašnjava da u ruskom ima samo jedna vrsta naglasaka, i to je kratki, kao kod naše riječi „slama“ (Božić, 2013: 13). Božić (2013) navodi da Radić, kada govori o punoglasju (glasovne skupine *-oro-*, *-olo-*, *-ere-*, *-le-*), ne objašnjava glasovne promjene koje stoje iza razlika u ruskom kao istočnoslavenskom i hrvatskom kao južnoslavenskom jeziku, nego navodi da se naši slogovi *-ra*, *-la*, *-re*, *-le* produžuju u *-oro-*, *-olo-*, *-ere-*, *-ele-* te daje primjere imenica: *grad – городъ*, *zlato – золото* (Božić, 2018: 13–14).

Božić (2018) navodi kako Radić ispravno uočava povezanost nekih od glasova i ističe kako ćemo neku riječ razumjeti ako *o* ili *e* zamijenimo s hrvatskim *a* te navodi primjere: *дождь – dažd*; *сонъ – san*; *вонъ – van*; *сноха – snaha*; *левъ – lav*; *мечъ – mač*. Autorica navodi i da se iz ovog jasno iščitava kako Radić izvrsno poznaje kontrastivne gramatike i jednoga i drugoga jezika, ali da ovako objašnjava kako bi olakšao puku učenje ruskoga jezika. U dijelu „Ruska čitanka“ Božić (2018) navodi kako prvo poglavlje govori o nekoliko kratkih i praktičnih pravila o naglasku te da je drugo posvećeno ruskoj rečenici i ruskom slogu. Navodi i da Radić ističe kako je „ruska sintaksa s našom gotovo istovjetna“ i navodi malobrojne razlike (npr. ruski veznik „*что значи да*“). Navodi i bitne razlike, odnosno da su u ruskom češće besubjektne rečenice nego u hrvatskom i da konstrukcija *мы с тобою* zapravo znači *ja i ti* (Božić, 2018: 14).

U trećem je poglavlju, kako Božić (2018) tvrdi, Radić samo opisao čitanku *Русская рѣчь*, a opisuje ju zato što nije mogao naručiti čitanku iz Rusije i priložiti je svome priručniku, stoga ju opisuje kako bi se učenici mogli zainteresirati i naručiti je. Čitanka je imala tri dijela: početnica, zatim 24 stranice sastavljene od rečenica sa slikama te na kraju mali tekstovi od nekoliko redaka, te na samom kraju štivo prvih ruskih pisaca (Tolstoj, Turgenjev, Karamzin, Pogodin, Puškin) (Božić, 2018: 14–15).

Priče su podijeljene u devet dijelova koje govore o životu na ruskom selu, prirodi, vodi i zraku, gradu, gradskom životu, zemljopisnim osobinama Rusije. Radić donosi i crtice iz stare slavenske i ruske povijesti (Božić, 2018: 15).

Ruski rječnik peti je dio početnice, prvo tiskan kao u spomenutoj čitanki *Русская рѣчь* i dalje prijevod tog rječnika na hrvatski. Rječnik je podijeljen na 47 tematskih jedinica: dijelovi čovječjeg tijela i glave itd. Božić (2018) zaključuje kako rječnik nije praktičan za uporabu prilikom

čitanja tekstova, ali da je koristan za organizaciju gradiva i eventualne prijevodne tematske vježbe (Božić, 2018: 16).

Autorica na kraju zaključuje kako je Radić donio koristan, jednostavan, ali opet i iscrpan pregled ruskog jezika, koji je mogao poslužiti svakome tko je htio proučavati ruski jezik. Autorica hvali Radićevo poznavanje jezika, kao i povezivanje unutar cijelog priručnika.

5.3. *Češko-hrvatska slovnica s Čitankom i s Češko-hrvatskim diferencijalnim rječnikom (1902.)*

Kao što je već rečeno, Stjepan Radić drugo izdanje češke gramatike na hrvatskom jeziku pod naslovom *Češko-hrvatska slovnica s Čitankom i Češko-hrvatskim diferencijalnim rječnikom* objavljuje 1902. godine.

Slovnica ima 147 stranica, a njezini su dijelovi sljedeći:

1. Predgovor
2. O izgovoru i naglasu
3. Kako od čeških riječi pravimo hrvatske
4. Sklonidba (deklinacija) samosastavnika (imenica)
5. O pridjevu (pridavniku)
6. Zamjenice
7. O brojniku
8. O glagolu
9. Najobičniji prislovi
10. O predlogu
11. O vezniku
12. O uskličniku
13. Češki književni jezik prema običnom govoru
14. O pozdravim
15. Čitanka
16. Češko-hrvatski rječnik
17. Dodatak – Glavni češki časopisi

Kao što je iz danoga sadržajnoga pregleda razvidno, Radić ne donosi nazive poglavlja na češkom jeziku što se može opravdati pragmatičkim razlozima jer je priručnik namijenjen za početno usvajanje češkoga jezika.

Kao što je već poznato, Radić se usavršio u češkom jeziku te u predgovoru govori kako je vješt u češkom isto kao u hrvatskom jeziku te odmah na početku napominje kako postoje riječi koje se na češkom i hrvatskom isto pišu, ali imaju drugačije značenje (Radić, 1902). To nam govori koliko je Radić upoznat s češkim jezikom te nas odmah upozorava na što da skrenemo pozornost kako se u sporazumijevanju s Česima ne bismo bunili. Spominjući češko-hrvatsku i slavensku uzajamnost, napominje kako u Hrvatskoj ima dosta Čeha i da bi ljudi trebali komunicirati s njima nakon što prouče ovu knjigu te da bi se trebali pretplatiti na češki list (Radić, 1902). U tom „nagovaranju“ na pretplatu odražava se njegov politički karakter, ali i njegova ogromna želja za povezivanjem Čeha i Hrvata, ali i ostalih Slavena, o čemu je već bilo riječi. Također, spominje kako bi učenici trebali otići u Češku (bilo zbog posla, bilo zbog zabave) kako bi upoznali češki život i razumjeli zašto je on napisao ovu gramatiku s tolikom ljubavlju (Radić, 1902). Radić je vrlo vješt u pridobivanju učenika upravo zbog takvog pozitivnog tona koji ostavlja na samom početku jezičnog priručnika, koji potiče učenike češkog jezika da se zadrže i prouče ovaj jezični priručnik do kraja.

U poglavlju o izgovoru i „naglasu“ (naglasku) Radić nas upoznaje s glavnim pravilima izgovora određenih *samoglasa* (samoglasnika): *ě* se izgovara *je*, npr. *město* – izg. *mjesto* (*grad*). Zajedno sa suglasnicima *d* i *t* izgovara se kao *dje* i *tje* (bliže našem *đe* i *će*) – *děj* – izg. *dje* (događaj), kao i *těsto* – izg. *tjesto* (*tijesto*) (Radić, 1902: 1). Već na prvoj stranici uočava se da Radić slijedi zagrebačku filološku školu što se tiče odraza *jata*, kratki se *jat* reflektira kao *je* (Ham, 2006: 70). Refleks *jata* karakterističan je za slavenske jezike i vrlo je korisno što Radić odmah na početku objašnjava kako se refleks ostvaruje u češkom te ga uspoređuje s hrvatskim kako bi učenicima bilo lakše razumjeti razliku. Primjećuje se i naziv *naglas* koji je sinonim za naglasak, a danas se smatra zastarjelicom. Isti je slučaj i s nazivima *samoglas* i *suglas*.

Nadalje, što se tiče izgovora i naglasaka, za glas *y* vrijedi isto pravilo kao i za glas *i*. Kada nisu iza *d*, *t* i *n*, između *y* i *i* nema nikakve razlike. Navodi da, onaj tko zna staroslavenski, zna i gdje se piše *i*, a gdje *y* te da se iza mekih suglasnika ne smije pisati *y* (Radić, 1902: 1). I sam Radić kaže da to može biti problem učeniku koji uči češki jezik, a nastavlja s primjerom – gdje u češkom pišemo *y*, u hrvatskom je to *i* pa daje primjere – *syn* (*sin*), *ty* (*ti*), *dym* (*dim*) (Radić, 1902: 1). Opet daje primjer koji su sličnog oblika kao u hrvatskom kako bi olakšao učenicima i ukazivao na sličnosti, a ne toliko na razlike zato što bi ih pretjerano udaljavanje jednog jezika od drugog mogla zbuniti ili bi mogli odustati od učenja. Radićeve su kontrastivne napomene svakako olakšavale hrvatskim govornicima učenje češkoga jezika.

Nastavit ćemo s glasovima specifičnim za češki jezik. Navodi da se glas *ů* izgovara kao dugo *ū* (*dugo*) – *důvod* (*dokaz, razlog*) te navodi da se piše samo u sredini i na kraju riječi (Radić, 1902: 1). Opet olakšava objašnjenjem na kojem se mjestu piše, ali izgovaranje ovog glasa može biti zbunjujuće za nekog tko sam proučava češki jezik, odnosno ovaj priručnik. Dalje, navodi dvoglas *ou* koji se izgovara jednim dahom, kao jedan slog (*slovka*), ali čuju se oba glasa – npr. *louka* – *livada* (Radić, 1902: 1).

Što se tiče suglasnika, najznačajnija je razlika između jezika u glasovima *h* i *ch*. Ujedno to je i najčešća greška Slavena koji uče češki, a Česi ih baš razlikuju (Radić, 1902: 1). Međutim, Radić vrlo mudro objašnjava kako govornici hrvatskog jezika mogu razumjeti razliku između češkog *h* i *ch* (Radić, 1902: 2). Donosi tablicu bezvučnih glasova i njihovih parova, zvučnih glasova te navodi primjer da kad govornici hrvatskog jezika šaptom izgovaraju glasove *b, d, g*, zapravo izgovaraju *p, t, k* te da češko *ch* prema češkom *h* stoji kao hrvatsko *k* prema hrvatskom *g*, dakle izgovaramo *h*, ali tako da grlo zatitra (Radić, 1902: 2). U ovom se slučaju Radić potrudio što više približiti češki izgovor hrvatskome izgovoru upućujući da se metodom ponavljanja može postići razlika između glasova koje opisuje.

Specifičan suglasnik za češki jezik je i *ř* koji se izgovara kao *rž*, ali da se *ž* ne čuje kao samostalan glas. Radić navodi u kojim se situacijama lako izgovara (na početku, na kraju i između dva samoglasnika) (Radić, 1902: 2). Radićevo je obrazloženje svrhovito u kontekstu olakšavanja učenicima ili čitateljima svladavanje češkoga jezika. Svakako treba uzeti u obzir i to da Radić nema filološko obrazovanje koje bi mu omogućilo preciznije tumačenje jezičnih činjenica koje opisuje pa se ovakve napomene u priručniku mogu opravdati više pragmatičkim nego znanstvenim razlozima.

U Radićevoj se slovnici mogu uočiti neki politički elementi: „Tu treba paziti, da ne izgovaramo *pše, pši*, kako to čine Nijemci, koji se tim izvrgavaju velikomu ruglu u Čeha.“ (Radić, 1902: 2). Već upoznati s Radićevim stavom o Nijemcima ne možemo se začuditi ovakvom komentaru. Ipak, on je prije svega političar, a u radu se govorilo i o odnosu Čeha i Nijemaca, stoga jasno je da Radić nikako ne bi propustio priliku spomenuti istu situaciju i u jezičnom priručniku kojoj, naravno, nije tu mjesto.

Radić objašnjava kako se izgovaraju glasovi *d'* i *t'*. Navodi da su umekšani, ali ne kao naši *đ* i *ć* jer ti glasovi u češkom jeziku ne postoje. Mora se čuti u izgovoru i *t* i *j* (Radić, 1902: 2). Govornici hrvatskog jezika mogu ovaj glas usporediti s izgovorom umekšanog *t'* u čakavskom narječju.

Duljina sloga bilježi se znakom ´ i označava dugi slog. To nikako ne treba miješati s naglaskom zato što se naglasak nikad ne bilježi i uvijek je u češkom jeziku na prvom slogu. Svaki slog koji ima navedeni znak je dug, a onda su svi ostali slogovi kratki (Radić, 1902: 2). Navodi i da su oni slogovi, koji su u češkom dugi, obično u hrvatskom kratki i obrnuto (Radić, 1902: 3), što olakšava učenje češkog jezika.

Jedna od učinkovitijih metoda učenja jezika je i čitanje, stoga Radić nakon svakog kraćeg poglavlja ima i vježbu za čitanje, što omogućuje učeniku bolje razumijevanje, vježbanje izgovora, naglaska i slično.

U poglavlju *Kako od čeških riječi pravimo hrvatske* Radić najprije spominje riječi koje imaju isti oblik u češkom i hrvatskom jeziku, ali različito značenje (češ. *vlast* = hrv. *domovina*) Radić govori da govorniku hrvatskog jezika treba mjesec do dva da nauči češki samo ako se pridržava osamnaest pravila koje navodi i u kojima se češki glasovi mijenjaju hrvatskim: npr. „češko *a* u korenu ili u sredini riječi hrvatsko je *e* n. pr: *pata* – *peta*, *maso* – *meso*, *jazyk* – *jezik*.“ ili „češko *e* u sredini riječi je hrvatsko *a* n.pr: *meze* – *međa*, *otec* – *otac*, *duše* – *duša* (Radić, 1902: 6).

Takvom se metodom uistinu lako pamte riječi, a pogotovo je to lako poznavateljima staroslavenskog jezika. Radić uistinu kroz cijelu ovu slovnici pokušava približiti češki jezik hrvatskom, ukazujući na sličnosti, a što manje na razlike.

Sljedeće je poglavlje o deklinaciji imenica koje Radić naziva *samostavnicima*. Donosi pregled deklinacija svih rodova i brojeva te pravila dekliniranja (Radić, 1902: 8–12). Termin *samostavnici* termin je koji su upotrebljavali pripadnici zagrebačke filološke škole (Ham, 2006: 70). Jezični je opis usmjerio i iznimkama, stoga navodi imenice ženskog roda koje imaju samo jedninu – imena svetkovina i imena zemalja (Radić, 1902: 12). Takve specifičnosti jezika uvijek je važno istaknuti u gramatikama, jezičnim priručnicima, savjetnicima, udžbenicima jer se lako pamte, pogotovo ako se, u današnje vrijeme, upišu velikim slovima, u bojama i sl. Valja napomenuti da je Radić u slovnici često isticao iznimke, specifičnosti češkog jezika te svoje iskustvo govorenja i predavanja češkog jezika što je odraza našlo i u ovom jezičnom priručniku.

O pridjevu (*pridavniku*) Radić ističe kako su rijetki oni koji imaju određeni (*izvjesni*) i neodređeni (*neizvjesni*) oblik (Radić, 1902: 13), a ista je kategorija znakovita i za hrvatski jezik. Sličnost s hrvatskim jezikom koju i Radić spominje jest dvojaki oblik pridjeva u akuzativu – npr. oblik *dobrého* (hrv. *dobra*) za živo i *dobrý* (hrv. *dobrog*) za neživo (Radić, 1902: 14). Termin

pridavnik također je termin kojim su se koristili pripadnici zagrebačke filološke škole (Ham, 2006: 70). I u ovom poglavlju Radić se fokusira na specifičnosti češkoga jezika, kao što je primjer pridjeva *národní*, koji u sva tri roda u nominativu imaju jednak oblik (Radić, 1902: 13). Na takve je specifičnosti u jeziku uvijek poželjno ukazivati.

Zaime je termin koji Radić upotrebljava za zamjenice, a to je termin kojim su se koristili jezikoslovci zagrebačke filološke škole (Ham, 2006: 70). Naziva ih i *pronomeni*, a u poglavlju navodi specifičnost češkoga jezika, odnosno da u dativu jednine zamjenice *ty (ti)*, skraćuje se i postaje *t'*, a navodi i primjer: *Bylot' to velmi krásné. Bilo ti je to veoma krásno*. (Radić, 1902: 16) te opet ukazuje na specifičnosti češkoga jezika. Isto tako, govori o dvostrukim oblicima zamjenica, odnosno o naglašenom i nenaglašenom obliku, npr. *mne/mě*, što je znakovito i za hrvatski jezik (Radić, 1902: 16). Učeniku se metodom povezivanja i uspoređivanja jezika koji uče s jezikom kojeg već znaju olakšava savladavanje gradiva.

Brojeve Radić naziva *brojnicima*, onako kako su ih nazivali i pripadnici zagrebačke filološke škole (Ham, 2006: 70). Daje njihove deklinacijske paradigme kao i napomene kako se koji oblik broja deklinira – npr. *jednoduchý* što znači *jednostruk* (Radić, 1902: 18).

U poglavlju o glagolima donosi pregled glagolskih oblika, koje su razlike u odnosu na hrvatski jezik kao i sprezanje svih glagolskih oblika u češkom jeziku (Radić, 1902: 19–20). Tablični prikazi konjugacijskih paradigma učinkovit su metodički postupak koji se i u današnjem udžbeničkom diskursu često upotrebljava. Pomaže učeniku da sistematizira podatke, razlikuje i zaključuje te pridonosi preglednosti gradiva.

Nadalje slijede poglavlja o nepromjenjivim vrstama riječi: prilozi (*prislovi*), prijedlog (*predlog*), veznik, usklik (*uskličnik*) (Radić, 1902: 22–27). Pregled svake nepromjenjive vrste riječi nije iscrpan, usmjeren je oprimjerenjima, a manje detaljnijim opisima.

U poglavlju *Češki književni jezik prema običnom govoru* Radić dodatno približava učenicima kako je nastao češki jezik. Navodi kako sadašnji češki jezik nije jedno živo narječje (kao što je to hrvatski jezik), već je umjetno stvoren, na temelju praškog narječja, ali pod utjecajem drugih čeških narječja. Češki se govor razlikuje od književnog jezika te Radić navodi razlike između običnog govora i književnog češkog jezika (u običnom se govoru *y* govori kao *ej*, a umjesto *ě*, govori se *y*– pa se tako u običnom govoru kaže *dobrej člověk* umjesto *dobrý člověk*) (Radić, 1902: 27). Usporedbe običnog govora i književnog jezika u jezičnim su priručnicima

uvijek poželjne kako bi se budućim govornicima češkog jezika ukazalo na razlike između govora kada bi stupili u kontakt s Česima i standarda, koji bi naučili uz pomoć jezičnih priručnika.

Ni u posljednjem poglavlju *O pozdravih* ili *O pozdravima* Radić ne odustaje od hvaljenja Čeha navodeći vjerske pozdrave i govoreći kako su Česi u razgovoru veoma uljudni. Spominje i najčešći pozdrav *Na zdar!* što znači *Sretno!* ili *Zdravo!* (Radić, 1902: 28). U lokativu množine imenice *pozdrav*, uočava se obilježje zagrebačke filološke škole – *pozdravih*, koja se zalagala za očuvanje starih padeža (Ham, 2006: 70).

Slijedi čitanka na češkom koja može biti odlična vježba za nove učenike češkog jezika. Osim što tako mogu vježbati čitanje, mogu se i upoznati s najznačajnijim češkim piscima. Agičić (2000) navodi da je Radić ostavio svih 20 tekstova u čitanki kao i u prvom izdanju gramatike, ali da je izbacio Masarykove tekstove i zaključuje da taj potez dokazuje da je on bio prvenstveno političar, a ne lingvist, što se vidi iz njegova izbora tekstova (Agičić, 2000: 213).

Radić slovnice zaključuje češko-hrvatskim rječnikom koji daje pregled čeških riječi, ali i onih koje u hrvatskom i češkom imaju isti oblik, ali drugačije značenje, kao i dodatak o glavnim češkim časopisima (Radić, 1902).

Već je nazivljem koje rabi Radić potvrđeno njegovo slijeđenje tradicijskih (zagrebačkih) obilježja. Njegov se jezični identitet može prepoznati upravo u očuvanju zagrebačkih jezičnih obilježja unatoč tomu što je u vrijeme objavljivanja svojih filoloških djela, stoga i ove slovnice, smjena filoloških škola već završena pobjedom škole hrvatskih vukovaca. U kojoj mjeri Radić u slovnici čuva tradicijska obilježja, pokazat će se u Tablici 1.

Tablica 1. Usporedba Radićeva polaznoga hrvatskoga jezika u priručniku *Češko-hrvatska slovnica s Čitankom i s Češko-hrvatskim diferencijalnim rječnikom* (1902.) s obilježjima zagrebačke filološke škole i škole hrvatskih vukovaca²

	zagrebačka filološka škola	škola hrvatskih vukovaca	Radićev polazni jezik u priručniku <i>Češko-hrvatska slovnica s Čitankom i s Češko-hrvatskim diferencijalnim rječnikom</i> (1902.)
Nazivlje	slovnica, samostavnik, pridavnik, brojnik, zaima, predlog, veznik, prislov, glagolj, uskličnik	gramatika, imenica, pridjev, broj, zamjenica, predlog, savez, prilog, glagol, usklik	slovnica, samostavnik, pridavnik, brojnik, zaima, predlog, veznik, prislov, glagol, uskličnik
Slovopis	<i>dj, gj = đ</i> dugi <i>jat = ie</i> , kratki <i>jat = ě/je</i>	<i>đ = đ</i> dugi <i>jat = ije</i> kratki <i>jat = je</i>	<i>međa, rođen, tvrđa</i> <i>dijete, Nijemac,</i> <i>vjera, mjesto</i>
Pravopis	Morfonološki	fonološki	morfonološki : <i>muški, podpuno,</i> elementi fonološkog : <i>sklonidba, uskličnik</i>
Morfologija	L mn. <i>-ih/-ah</i>	L mn. <i>-ima/-ama</i>	<i>L mn pozdravih</i>

² Dio tablice s obilježjima zagrebačke filološke škole i škole hrvatskih vukovaca preuzeto je iz knjige *Povijest hrvatskih gramatika*, Sanda Ham, 2006., Zagreb, Nastavni zavod Globus, str. 70. i str. 127. te će se u tablicama 2. i 3. preuzimati obilježja navedenih škola prema istom izvoru.

U drugom izdanju Radićeve gramatike češkog jezika uočava se nazivlje koje je obilježilo zagrebačku filološku školu, osim naziva *glagol*. Što se tiče slovoписа, Radić se u potpunosti prilagodio školi hrvatskih vukovaca, a njihov se utjecaj odražava i u primjeni njihovih obilježja i na pravopisnoj normi – ovdje se Radić koristi i morfonološkim i fonološkim pravopisom. Specifičnost je i to što je poglavlje o pozdravima nazvao „O pozdravih“ po uzoru na lokativni nastavak množine koji su zagovarali pripadnici zagrebačke filološke škole. Iz navedenoga može se zaključiti da Radić zagrebačka obilježja rubno bilježi u svom priručniku. Smatramo to ipak bitnim prinosom očuvanju jezičnih obilježja koja su pobjedom škole hrvatskih vukovaca označila prekid s gramatikografskom i gramatikološkom tradicijom u gramatikama hrvatskoga jezika krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

5.4. Češka vježbenica za srednje i njima slične škole (1911.)

Češka vježbenica za srednje i njima slične škole iz 1911. godine treće je izdanje gramatike češkog jezika Stjepana Radića koja je izlazila od 1896. godine. Jezični priručnik u ovom izdanju ima 394 stranice.

Njome su obuhvaćene i gramatika i čitanka i pravopisni rječnik, kao i rječnik najneobičnijih vlastitih imena i zemljopisni rječnik. Dio prvi posvećen je glavnim razlikama između češkog i hrvatskog jezika, drugi dio oblikoslovlju i pravopisu i treći dio sintaksi. Što se tiče čitanke, Radić ih je podijelio u četiri tematske cjeline: 1) Bog i ljudi. Odgojno štivo; 2) Zavičaj i domovina; 3) Narod i narodnost; 4) Izabrane pjesme iz novije češke antologije. Peti dio posvećen je pravopisnom rječniku.

U uvodu *Metode i pomagala za ovu vježbenicu* Radić govori o metodi učenja jezika onako kako ih djeca uče, odnosno spominje da su vježbenice i udžbenici puni svakakvih živih slika na kojima učitelj i đak međusobno pokazuju sve ono o čemu govore (Radić, 1911: 2). Napretkom školstva, ali i Radićevim iskustvom u podučavanju, već počinje govoriti o metodičkim priručnicima za škole, kako je najlakše učiti, koji se nastavnim metodama koristiti i slično.

Radić i u ovom priručniku ističe kako „svaki slavenski jezik možemo smatrati samo udaljenijim narječjem jednoga sveslavenskog jezika“ te navodi da je hrvatska kajkavština sličnija glagolskim i imenskim oblicima češkom jeziku nego hrvatskom književnom jeziku (Radić, 1911). Time opet pokušava pridobiti učenike ističući sličnosti češkoga i hrvatskoga jezika.

Radić vježbenicu započinje izvorima na koje se oslanjao u njezinu pisanju: „Glavno mi je pomagalo bila moja neprekidna osamnaestogodišnja praksa u češkom jeziku. Osim toga služio sam se najviše slovnica dra. Gebauera i njegovim školskim priručnicima, zatim rječnicima: češkonjemačkim Rankovim i češkofrancuskim Herzer-Iblovim. Konačno bila mi je u ruci čitava zbirka čeških školskih knjiga, naročito čitanki od prvog do osmog razreda pučkih škola, a nada sve moja žena, ispitana češka učiteljica.“ (Radić, 1911: 5).

Za razliku od drugog izdanja gramatike u ovom izdanju Radić donosi dvojezične naslove poglavlja, na češkom i na hrvatskom jeziku. Započinje gramatiku na gotovo isti način kao i prošlo izdanje, govori o naglasku (*naglasu*), samoglasnicima, izgovoru, suglasnicima, dvoglasnicima. Donosi puno više primjera riječi u kojima se pojavljuju određeni suglasnici, kao i pet vježbi za čitanje (Radić, 1911: 1–10), koje omogućuju učenicima da vježbaju izgovor glasova ili dvoglasnika kojih nema u hrvatskom, a ima u češkom (npr. *ř, ou*).

Zatim, kao i u prošlom izdanju, donosi pregled kako od čeških riječi dobiti hrvatske zamjenom samoglasnika (*preglašivanjem*). Primjer koji valja istaknuti je „češki *í* hrvatski je *e, je, ije*“ (Radić, 1911: 12). Uočava se da Radić upotrebljava obilježja škole hrvatskih vukovaca: *svíce – svijeća, hřích – grijeh, odraz dugog jata jest ije* (Ham, 2006: 127).

Radić prikazuje i tematsku podjelu, kako ih on naziva, „najobičnijih osoba i predmeta (stvari)“ (Radić, 1911: 13) na češkom i hrvatskom jeziku, dvostupačno. Navodi dvanaest skupina: 1. Tijelo čovječje; 2. Rodbina; 3. Služinčad i družina (čeljad); 4. Jelo, pilo i začini; 5. Pokućstvo i posuđe; 6. Odjeća, obuća, rublje; 7. Zgrade i brodovi; 8. Kola i općila; 9. Ratari i zanatnici; 10. Ratarsko oruđe, sprave i oružje; 11. Životinje; 12. Biljke (Radić, 1911: 13–21). Takvo grupiranje riječi vezanih za određenu djelatnost ili temu omogućuje jasan pregled i izvrstan način kako naučiti nove riječi.

Prije rječnika Radić navodi kako je „devet desetina u češkom i hrvatskom jeziku gotova ista oblika i značenja, a to isto vrijedi za sve ostale slavenske jezike“ (Radić, 1911: 20). Opet kritizira Hrvate koji ne uče češki i navode da su naši prijevodi s češkog i ruskog „posve nevaljali“ (Radić, 1911: 20). Nakon toga navodi iscrpan popis riječi koji su istog ili sličnog izraza, ali različitog sadržaja, i to u ovom slučaju i češko-hrvatski i hrvatsko-češki rječnik (Radić, 1911: 21–56). Izdvajam nekoliko primjera: *chodnik – pločnik, čas – vrijeme, brojiti – protiviti se, bolest – bol, metati – bacati, milovati – ljubiti* (Radić, 1911: 21–37).

U maloj čitanki od 29 tekstova Radić (1911: 56–78) donosi tekstove na češkom jeziku o životinjama, a zanimljivo je da donosi i zagonetke, šaljiva pitanja i odgovore na ciljnom jeziku. U ovom proširenom izdanju Radić omogućuje učenicima iscrpnije tekstualne predloške jer sam smatra da je vježbanje jezika na štivu najbolji način učenja jezika.

Poglavlje o oblikoslovlju također je proširio, izdvojio je 13 paradigmatskih sklonidbi imenica kao što su: *plamen, kost, rame, mati, ryba, duše* (Radić, 1911: 79–97). Nadalje, Radić donosi sklonidbu najčešćih pridjeva (npr. *dobrý*) (Radić, 1911: 101), a navodeći veći broj primjera pridjeva istih sklonidbenih obilježja, olakšava učenje češkoga jezika.

Kako bi dodatno hrvatskim učenicima približio češki, uspoređuje ga s kajkavskim narječjem, vezano uz zamjenicu *moji (prijatelji)*, koja u skraćenom obliku u nominativu množine glasi: *mí (přátelé)* koji se upotrebljava najčešće u istočnoj Moravskoj, a Radić kaže da ni Hrvatima kajkavcima nije nepoznat oblik (Radić, 1911: 106). Navedena je komparativna metoda pri usvajanju stranoga jezičnoga sustava najizrazitija u dosad opisanim Radićevim priručnicima.

Radić donosi i poglavlje o komparaciji pridjeva i u istom poglavlju prilaže popis nepravilno kompariranih priloga, kao i priloga koji nemaju komparaciju (Radić, 2011: 111–114). Priloge koji nemaju komparaciju razvrstao je abecedno te ih preveo na hrvatski jezik kako bi ih sustavno prikazao učenicima. U ovom se izdanju trudi pokazati gotovo svaku iznimku od pravila u češkom jeziku.

U poglavlju o glagolima, to jest o sprezanju, Radić ponovno uspoređuje češki jezik s kajkavskim narječjem zato što u oba jezika nema aorista i imperfekta, a sličnost je i da Česi tvore futur kao i kajkavci s glagolom *biti* u obliku *budu* (Radić, 1911: 114). Donosi i pregled ostalih glagolskih oblika: infinitiva, sadašnjega vremena, imperativa, glagolskog priloga (*prislova*) sadašnjega, prošloga vremena, glagolskoga pridjeva prošlog, a opisuje i glagolske imenice te naposljetku futur glagola trajnih (Radić, 1911: 115–122). Radić je donio pregled gotovo svih glagolskih oblika. Kako bi olakšao učenicima, za tvorbu prezenta napomenuo je kako su nastavci za 2. i 3. lice jednine, kao i za 2. lice množine prezenta jednaki kao u hrvatskom (Radić, 1911: 115).

Radić u ovom izdanju gramatike donosi i popis glagola koji su izrazno slični u češkom i hrvatskom jeziku, ali značenjski posve različiti: *jiti (jesti), jeti (jahati), jiti (ići)* (Radić, 1911: 122–123). Radić na kraju ponovno, kao i u prošlom izdanju, donosi tablicu s primjerima za sve

glagolske oblike što učeniku pomaže da lakše zapamti nastavke, tvorbu i razliku među glagolskim oblicima (Radić, 1911: 130–131).

Kada je riječ o nazivlju za nepromjenjive vrste riječi, razvidna je promjena u odnosu na prethodno izdanje. U ovom izdanju ne rabi više tradicijsko nazivlje *prislovi, predlozi, uskličnik*, već ih zamjenjuje nazivima *prilozi, prijedlozi, uzvičnik*. Samo je naziv *veznik* ostao nepromijenjen u odnosu na prethodno izdanje (Radić, 1911: 131–136). Osim nazivoslovnih izmjena treće se izdanje gramatike u opisu nepromjenjivih vrsta riječi ne razlikuje od prethodnoga.

I treće izdanje ima poglavlje o pozdravima, ovaj put naslovljeno *O pozdravima* (Radić, 1911: 136). Naslov poglavlja sugerira Radićevo oslanjanje na hrvatske vukovce i izjednačavanje množinskih padežnih nastavaka (*-ima*) u odnosu na prethodno izdanje.

Radić dodaje i poglavlje *Glavna pravopisna pravila* (Radić, 1911: 138). U njemu navodi da Česi pišu etimološkim pravopisom ističući tri najvažnija pravila: kada se piše *i, í, y, ý*, kao i kada se pišu dugi samoglasnici, a kada kratki, te kada se piše *ů* (138-151). Nakon toga slijedi pravopisna vježba. Pravopisno je poglavlje, stoga, u gramatici tek uzgredno i ne daje učenicima sustavniji opis pravopisnih pravila češkoga jezika.

Treći dio gramatike, sintaksa (*skladnja, skladba*), donosi kratak opis obilježja češke sintakse. Započinje opisom predikata (*priroka*) te subjekta (*podmeta*) (Radić, 1911: 160–161) uz oprimjerenja na češkom jeziku. Nadalje, Radić opisuje glavne razlike između prijedloga u češkom i hrvatskom jeziku: *u = kraj, pored, z, ze = od, radi, poradi, k, ke = ka, na, prema, proti = prema, mimo = mimo, unatoč, nad* (Radić, 1911: 164–168). Takvo ukazivanje na izrazne razlike u domeni prijedloga od izrazite su koristi kada se uči novi jezik. U ovom poglavlju Radić govori i složenim rečenicama i njihovim veznicima oprimjerujući dopusna, pogodbeni i vremenska rečenična ustrojstva u češkom jeziku.

Slijedi već spomenuta *Čitanka*, koja je bila uvrštena i u prethodno izdanje, a u trećem su izdanju dodani: *Rječnik najobičnijih vlastitih imena, Krštena imena i Zemljopisni rječnik* (Radić, 1911: 292–391). Očito je Radić smatrao da su rječnički popisi iznimno važni za usvajanje stranoga jezika pa je ovo izdanje proširio rječničkim popisima.

Kada je riječ o polaznom jeziku Radićeva gramatičkoga priručnika, u Tablici 3 nastoji se pokazati u kojoj je mjeri u trećem izdanju još uvijek baštini tradicijska (zagrebačka obilježja).

Tablica 2. Usporedba Radićeva polaznoga hrvatskoga jezika u priručniku *Češka vježbenica za srednje i njima slične škole* (1911.) s obilježjima zagrebačke filološke škole i škole hrvatskih vukovaca

	zagrebačka filološka škola	škola hrvatskih vukovaca	Radićev polazni jezik u priručniku <i>Češka vježbenica za srednje i njima slične škole</i> (1911.)
Nazivlje	samostavnik, pridavnik, zaimi, brojnik, prislov, veznik, glagolj	imenica, pridjev, zamjenica, broj, prilog, savez, glagol	imenica, pridjev, zamjenica, broj, prilog, veznik, glagol
Slovopis	<i>tj, ć = ć</i> <i>dj, gj = đ</i> dugi <i>jat = ie</i> kratki <i>jat = ě/je</i>	<i>ć = ć</i> <i>đ = đ</i> dugi <i>jat = ije</i> kratki <i>jat = je</i>	<i>kućica,</i> <i>grožđe</i> <i>riječi, dijelovi</i> <i>djed, medvjed, djelo</i>
Pravopis	morfonološki	fonološki	morfonološki – <i>odpustiti</i> elementi fonološkog – <i>sklonidba</i>
Morfologija	L mn. <i>-ih/-ah</i>	L mn. <i>-ama/-ima</i>	L mn. <i>pozdrav-ima</i>

Iz tablice se da zaključiti da je u ovom jezičnom priručniku Radić gotovo u potpunosti prihvatio školu hrvatskih vukovaca, s neprimjetnim odstupanjima. Ta se odstupanja mogu iščitati iz nekih

obilježja morfonološkog pravopisa kao i u nazivu za *veznik*. Radić je u ovom priručniku potpuno prihvatio odraz *jata* kao *ije/je* te je izbacio stari padežni nastavak lokativa množine, za razliku od prethodnog izdanja gdje je poglavlje nazvao „O pozdravim“.

5.5. *Jak se Čech brzo nauči chorvatsky? = Kako će se Čeh brzo naučiti hrvatski? (1911.)*

Prvo izdanje priručnika za učenje češkog jezika namijenjenog za Hrvate Stjepan Radić izdao je 1902. godine, dok je drugo, kojim se služim u svom radu, izdano 1911. godine. Agičić (2000) navodi da su u njemu prikazana pravopisno-gramatička tumačenja, pjesme, čitanka s tekstovima na latinici i ćirilici i pjesma *Putnik* Petra Preradovića (Agičić, 2000: 216). Radić donosi dvojezične nazive svih poglavlja o kojima govori u jezičnom priručniku.

Radić u prvom dijelu priručnika (u prvom poglavlju) donosi jednostavne upute o hrvatskom pravopisu: spominje kojih glasova nema u hrvatskom, a ima u češkom: npr. *ř*, kao i *y*, koje objašnjava da je u hrvatskom *i* (Radić, 1911: 5). Osim toga, donosi i pregled kako načiniti hrvatske riječi od čeških riječi, pa navodi da dvoglasnika *ou* u hrvatskom jeziku nema, već da je u hrvatskom na tom mjestu glas *u*, npr. *soused – sused*. Kontrastnom metodom Radić želi Česima olakšati učenje hrvatskoga jezika. Uspoređivanje dokazuje i Radićevo izvrsno poznavanje obaju jezika te da je, bez obzira na to što nije školovani filolog, proučio gramatike obaju jezika. U ovom poglavlju spominje i odraz *jata* navodeći da se dugi *jat* u pismu bilježi kao *ie*, ali da se *i* u nekim područjima u Bosni i Hercegovini i južnoj Dalmaciji bilježi kao *ije* (*svijet* umjesto *sviet*) (Radić, 1911: 6). Ne začuđuje činjenica da je Radić spomenuo ovo obilježje upravo zato što je škola hrvatskih vukovaca pobijedila u posljednjem desetljeću 19. stoljeća (Ham, 2006: 68), a jedno od obilježja na slovnoj razini je da se „dugi (...) odraz *jata* bilježi kao *ije*“ (Ham, 2006: 127). U prvoj praktičnoj vježbi Radić donosi molitvu *Otčenaš* (Radić, 1911: 8). U toj molitvi uočava se utjecaj zagrebačke filološke: „pravopis – morfonološki (prema Babukićevu načelu: Piši za oči, govori za uši)“ (Ham, 2005: 70), i to u primjerima *otče* (ne bilježi se glasovna promjena ispadanja suglasnika *t*), *odpuštamo* (ne bilježi se glasovna promjena jednačenja suglasnika po zvučnosti). Iz ovog se poglavlja može zaključiti da je Radić poznavao obje filološke škole koje su bile aktivne u Hrvatskoj u 19. stoljeću, a želi upoznati i Čehe da razlikuju ova obilježja, kako bi bili vještiji u jeziku i prepoznali različita obilježja u različitim tekstovima.

U drugom se poglavlju govori o nastanku hrvatskih riječi od čeških, i to metodom zamjene glasova: npr. *otac – otec, konac – konec, palac – palec, meso – maso, duša – duše, jezik – jazyk, osao – osel, dovezao – dovezl, ključ – klič, jutro – jitro, glava – hlava, grob – hrob* (Radić, 1911:

9–11). Ovom metodom Radić također olakšava Česima učenje hrvatskog jezika. Druga praktična vježba donosi pjesmu *Dva jarca*, koja može poslužiti češkim govornicima za vježbu zato što je metoda čitanja i rada na tekstu jedna od učinkovitijih metoda učenja jezika. Donosi i hrvatsko-češki praktični rječnik u koji uvrštava hrvatske riječi koje imaju jednak oblik s češkima, primjerice: *bolest – nemoc, kazna – trest, košta – strava, groznica – zimnice, hrana – strava, hrpa – hromada, mrštiti se – mračiti se* (Radić, 1911: 12–19). Rječnik je praktičan zato što je abecedan i služi novim učenicima da nauče riječi koje su sličnog oblika, a različitog značenja, što ne bi zbunilo Čehe u komunikaciji s izvornim govornicima hrvatskoga jezika. Kao treću praktičnu vježbu Radić (1911: 31–32) donosi dvojezični prikaz hrvatske himne *Lijepa naša domovino*. Radić se služi prijevodnom metodom što je također jedna od učinkovitijih metoda učenja jezika. S druge strane, upoznaje Čehe s hrvatskom himnom kao jednim od simbola hrvatskog naroda. To upravo proizlazi i iz njegove želje povezivanja Slavena i upoznavanja povijesti svih Slaven i njihovih književnosti, povijesti, znanosti i umjetnosti. Stoga Radić ne samo da Čehe uči hrvatskom jeziku, već im približava i cjelokupni hrvatski identitet. Radić donosi i „razdiobu najobičnijih osoba i predmeta (stvari)“ (Radić, 1911: 32) u kojoj na hrvatskom i češkom jeziku nabraja dijelove tijela, članove obitelji, zanimanja, hranu, piće, posuđe, prijevozna sredstva, oružje, oruđe, životinje, voće, povrće (Radić, 1911: 32–38). Ponovno se koristi prijevodnom metodom, ali i metodom usustavljanja, koja olakšava učeniku da tematski razvrsta i nauči nove riječi. Nadalje, Radić donosi i pregled najobičnijih pozdrava i razgovora, također dvojezično (Radić, 1911: 38–43). U tim se pozdravima i razgovorima ponovno uočavaju obilježja zagrebačke filološke škole u bilježenju dugoga odraza *jata (liepa, tiela, riečima)* i kratkoga *zdjela, tjeme, objed*. Isto tako uočava se da Radić piše morfonološkim pravopisom: *ustne*. Odras *jata* te nebilježenje glasovnih promjena na granici morfema obilježja su morfonološkog pravopisa kojeg nazivamo još i etimološkim te korijenskim: „Morfonološko pisanje u hrvatskom jeziku u XIX. stoljeću (od Lj. Gaja nadalje) bilo je zapravo odraz češkoga načina pisanja, a u kontekstu želje za sveslavenskim jedinstvom“ (<https://proleksis.lzmk.hr/37912/>).

Budući da je Radić bio pobornik sveslavenskog jedinstva, može se reći da je slijedio morfonološkoga pravopisnoga načela upravo i iz tog razloga. Da je Radić u jezičnim priručnicima zagovarao stavove o sveslavenstvu, dokazuje i činjenica da je u ovom priručniku donio i nekoliko domoljubnih pjesama: *Oj Slaveni, Slovenac i Hrvat, Živila Hrvatska, Slavjanima* (Radić, 1911: 44–45). Kao što je već rečeno, Radić je htio Slavenima približiti identitet drugih Slavena te zbog toga donosi i poglavlje *Što mora svaki Čeh znati o Hrvatskoj i Hrvatima* koje se sastoji od dijelova: O hrvatskoj državi, O hrvatskom narodu, Hrvatsko poljodjelstvo, obrt i trgovina, O hrvatskoj

znanosti, književnosti i umjetnosti, Životne potrebe hrvatskog naroda (Radić, 1911: 47–60). Radić, kao političar, u svojim djelima prožima svoju političku misao. U ovom se jezičnom priručniku govori o seljacima, za koje smatra da treba „organizirati najbrojniji, ratarski, seljački stalež, politički gospodarski i kulturno tako, da u javnom životu preuzme onu ulogu, koju je u povijesti vršilo plemstvo, a danas ju – ne vrši ni činovnička, ni ostala nepraktično odgojena i nepraktično naobražena inteligencija“ (Radić, 1911: 60). Iz ovog se citata iščitava Radićeva politička misao o seljaštvu, koji treba biti temelj hrvatskog društva, za što se i zalagao u svom programu Hrvatske seljačke stranke. Radić se i u ovom dijelu koristi prijevodnom metodom kojom pomaže novim učenicima da se upoznaju i s političkom i povijesnom terminologijom.

U pregledu hrvatske gramatike Radić donosi prikaz prve, druge i treće sklonidbe koje naziva „sklonitbe“ održavajući nazivom jezično (i pravopisno) tradicijska (zagrebačka) obilježja. U prvoj sklonidbi (muški rod) navodi nastavke *-ima* za dativ, lokativ i instrumental, što je obilježje škole hrvatskih vukovaca (Ham, 2005: 127) te sugerira da su ti nastavci u pismu već prevladali (Radić, 1911: 62). Isto navodi i za drugu sklonidbu (ženski rod) te izjednačava nastavke za dativ, lokativ i instrumental (*-ama*), ali u zagradi ostavlja i stare nastavke *-am*, *-ah*, *-ami* (Radić, 1911: 64) čuvajući zagrebačka (staroštokavska) obilježja. U trećoj sklonidbi (srednji rod) na primjeru imenice *kost* donosi izjednačene nastavke za gore navedene padeže u množini: nastavak *-ima* u svim trima padežima.

Nadalje, donosi i sklonidbu osobnih zamjenica *ja*, *ti*, *on*, *ona*, *ono*, bilježi i nenaglašene oblike u genitivu, dativu, akuzativu, npr. *mene (me)*, *meni (mi)*, *mene (me)* (Radić, 1911: 66) kao i da se u sklonidbi pridjeva nastavci izjednačavaju s imenicama, sa sinkretiziranim nastavcima *-ima* ili *-ama* (Radić, 1911: 67).

Stupnjevanje pridjeva Radić naziva *poredjenjem* u skladu sa slovopisom zagrebačke filološke škole (Ham, 2006: 70). Što se tiče nazivlja u sustavu glagolskih oblika za perfekt rabi naziv *prošlo vrijeme*, za prezent *sadašnjost*, futur imenuje kao *budućnost*, imperfekt kao *prošlo trajno vrijeme*, a aorist naziva *prošlo dovršno ili predprošlo vrijeme* (Radić, 1911: 69–72). Radić danim nazivljem slijedi zagrebačka nazivoslovna obilježja (Ham, 2006: 70). Za svaki od glagolskih oblika Radić donosi pregled nastavaka u svim licima jednine i množine (Radić, 1911: 69–72), a u tom opisu donosi i prijevod na češki jezik.

U posljednjem gramatičkom poglavlju priručnika Radić govori o posebnostima u sintaksi nazivajući ih „osebina u skladbi ili sintaksi“ (Radić, 1911: 75). U tom opisu donosi pregled najčešćih veznika u hrvatskoj sintaksi (npr. *da*, *a*, *pa*, *kako*, *tek*, *ako*, *premda*) i uz njih primjere

rečenica koje prevodi i na češki jezik (Radić, 1911: 76–77). U sintaktičkom poglavlju Radić ne donosi vrste nezavisnosloženih i zavisnosloženih rečenica niti njihov opis, već samo daje primjere: „Premda je star, još je dosta jak“ (Radić, 1911: 77). Takve su rečenice poželjne u jezičnim priručnicima, ali nedostaje im teorijski dio o hrvatskoj sintaksi općenito.

Posljednji je dio jezičnog priručnika čitanka u kojoj Radić donosi tekstove za učenje hrvatskog jezika, poput: *Moje tielo, Pet ćutila ili sjetila, Duša, Ptice, Kako je Bog stvorio sviet, Isus se rodi (se narodil), Priča o Čehu, Lehu i Mehu, Stari Slaveni, Letimični (letmo) pogled na hrvatske zemlje, Hrvatsko Primorje* kao i već spomenutu pjesmu Petra Preradovića *Putnik* koju donosi dvojezično, uz Preradovićevu biografiju na češkom jeziku (Radić, 1911: 78-89). Uvršteni su tekstovi u gramatički priručnik namijenjeni vježbama čitanja, ali pridonose i upoznavanju hrvatske književnosti.

Na kraju priručnika Radić predstavlja i hrvatsku abecedu na latinici i ćirilici kao i dva teksta na ćirilici, o Dubrovniku i Rijeci (1911: 91–95), što je bila i jedna od njegovih želja – da svi Slaveni uče i ćirilicu i latinicu.

Premda je već istaknuto da Radić u priručniku za učenje hrvatskoga jezika čuva i pokoje prije svega nazivoslovno obilježje zagrebačke filološke škole, u Tablici 3 izdvojena su pojedinačna obilježja zagrebačke filološke škole u odnosu na školu hrvatskih vukovaca, a kako bi se dobio uvid u Radićevo slijeđenje jezičnih obilježja navedenih filoloških škola.

Tablica 3. Usporedba Radićeva jezika u priručniku *Jak se Čech brzo nauči chorvatsky?* (1911.) s obilježjima zagrebačke filološke škole i škole hrvatskih vukovaca

	zagrebačka filološka škola	škola hrvatskih vukovaca	Radićev polazni jezik u priručniku <i>Jak se Čech brzo nauči chorvatsky?</i> (1911.)
Nazivlje	brojnik, pridavnik, glagolj, prošlo vrijeme	brojevi, pridjev, glagol, pređašnje vrijeme	brojevi, pridjev, glagol, prošlo vrijeme
Slovopis	<p><i>tj, ć = ć</i></p> <p><i>dj, gj = đ</i></p> <p>dugi <i>jat = ie</i></p> <p>kratki <i>jat = ě/je</i></p>	<p><i>ć = ć</i></p> <p><i>đ = đ</i></p> <p>dugi <i>jat = ije</i></p> <p>kratki <i>jat = je</i></p>	<p><i>nećak, cvieće</i></p> <p><i>medjunarodne, poredjenje, medj', magjarsku</i></p> <p><i>snieg, rieč, liepa, ždriebe, kolievka</i></p> <p><i>vježba, rječnik, objed, gdje</i></p>
Pravopis	morfonološki	fonološki	morfonološki : <i>sklonitba, bilježke, opazke, naručba</i>
Morfologija	<p>D mn. <i>-om/-em/-om/-am/-im</i></p> <p>L mn. <i>-ih/-ah</i></p> <p>I mn. <i>-i/-ami/-mi</i></p>	<p>DLI mn. <i>-ama/-ima</i></p>	<p>D mn. <i>ribama (am)</i></p> <p>L mn. <i>ribama (ah)</i></p> <p>I mn. <i>ribama (ami)</i></p>

Iz tablice se zaključuje da je tradicijska (zagrebačka) obilježja Radić očuvao i u priručniku za učenje hrvatskoga jezika, a najizrazitije slijeđenjem morfonološkoga pravopisnoga načela te bilježenje dugoga odraza jata dvoslovom *ie*. U padežnom sustavu još uvijek čuva i starije oblike, a na slovnoj razini zagrebački dvoslov *dj* za bilježenje fonema /*d̥*/. Odškolovalan u duhu zagrebačke filološke škole, njezina rješenja nasljeđuje i u djelima koja objavljuje i u početnim desetljećima 20. stoljeća.

6. ZAKLJUČAK

Filološka djelatnost Stjepana Radića dosada nije sustavnije analizirana i ostala je u sjeni Radića političara. Kao strastveni pobornik slavenske uzajamnosti unutar Austro-Ugarske Monarhije te kao student u Pragu napisao je gramatiku češkoga jezika s polaznim hrvatskim jezikom koja je doživjela tri izdanja. Uz to, autorom je i priručnika za učenje ruskoga jezika te priručnika za učenje hrvatskoga jezika namijenjenoga Česima. U burnom razdoblju Austro-Ugarske Monarhije i u jeku osnivanja političkih stranaka, borbi za samostalnost, u tom „dugom 19. stoljeću“ Radić postaje svestrana ličnost, koja proživljava i zatvaranja, progone, udaljavanje s fakulteta u Zagrebu, odlazak u Prag, izgon iz Monarhije, promjene fakulteta, putovanja. Unatoč tomu uspijeva napisati stručnoj javnosti još uvijek manje poznate jezične priručnike. Uzimajući u obzir činjenicu kako Radić nije školovani filolog, njegovi su priručnici unatoč tomu iscrpni, metodički i metodološki dobro oblikovani jezični priručnici. Osim što donose najosnovniji pregled gramatika ruskog i češkog, pa i hrvatskog jezika, donose i izvorne tekstove te vježbe za prevođenje, a pridonose i upoznavanju kulture, književnosti i znanosti slavenskih naroda.

Analiza je Radićevih priručnika potvrdila usporednu metodu kao najzastupljeniju metodu učenja drugoga jezika kojom se autor služi. Tom su cilju usmjereni i rječnički popisi, konverzacijski obrasci te brojni paradigmatski i tablični prikazi opisanih jezičnih (gramatičkih) činjenica. Iz njegovih je gramatičkih priručnika, kao uostalom i iz političkih brošura, zamjetna ideja slavenskoga zajedništva kao i pozivanje na potrebu učenja drugih slavenskih jezika.

Kada je riječ o hrvatskom jeziku u opisnim priručnicima, razvidno je da je Radić unatoč smjeni filoloških škola (zagrebačke škole školom hrvatskih vukovaca) sačuvao i pokoje tradicijsko obilježje. U drugom izdanju češke gramatike iz 1902. godine Radić upotrebljava zagrebačko nazivlje dok u trećem izdanju većinom upotrebljava nazivlje škole hrvatskih vukovaca. U češkom priručniku za učenje hrvatskog jezika također koristi nazivlje hrvatskih vukovaca, ali ostaje vjeran morfonološkom pravopisu kao obilježju zagrebačke škole. U prvom i drugom izdanju češke gramatike u potpunosti je prihvatio odraz *jata* kao *ije/je*, isto kao i uvođenje slova *đ* te upotrebljavanje slova *ć*. U češkom priručniku za učenje hrvatskog jezika naglasio je da se u pismu sve više upotrebljavaju sinkretizirani množinski padežni nastavci za dativ, lokativ i instrumental te ih takve prikazuje u svom priručniku, ali donosi i tradicijske (staroštokavske) nastavke. Njegova je upućenost u filološka događanja u Hrvatskoj na prijelazu u 19. u 20. stoljeće svakako hvalevrijedna, što nam još jednom dokazuje Radićevu svestranost.

7. IZVORI

1. Radić, Stjepan. 1902. *Češko-hrvatska slovnica s Čitankom i s Češko-hrvatskim diferencijalnim rječnikom*, Tisak Dioničke tiskare, Zagreb
2. Radić, Stjepan. 1911. *Jak se Čech brzo nauči chorvatsky? = Kako će se Čeh brzo naučiti hrvatski?*, Tiskara Mire Maravića, Zagreb
3. Radić, Stjepan. 1911. *Češka vježbenica za srednje i njima slične škole*, Trošak i naklada Kr. Hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Zagreb

8. LITERATURA

1. Agičić, Damir. 2000. *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. Stoljeće*. Zagreb. Ibis grafika.
2. Bašić, Anamarija. 2018. Hrvatski studenti u Pragu krajem 19. i početkom 20. stoljeća. *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti*. 2/2, 99–143. <https://hrcak.srce.hr/246662>, rujan 2024.
3. Boban, Branka. 1989. Stjepan Radić – opus, utjecaji i dodiri. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu : Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 22 No. 1, 147–210. <https://hrcak.srce.hr/57525>, rujan 2024.
4. Božić, Rafaela. 2018. Stjepan Radić – autor prvoga hrvatskog priručnika za učenje ruskoga jezika. *Mostarienisa: časopis za društvene i humanističke znanosti*. 22/2, 7–22. <https://hrcak.srce.hr/clanak/339949>, rujan 2024.
5. Ham, Sanda. 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb. Nakladni zavod Globus.
6. *Historiografija.hr: Portal hrvatske historiografije, ISSN 1848-1728* – Predavanje „Stjepan Radić i Česi“. <https://historiografija.hr/?p=26549>, rujan 2024.
7. *Hrvatski fokus: tjednik za kulturu, znanost i društvena pitanja* – Slavlje Hrvatsko-češkoga društva, Češke besede Zagreb i Vijeća češke nacionalne manjine Grada Zagreba. <https://www.hrvatski-fokus.hr/2021/06/32237/>, rujan 2024.
8. Janjatović, Bosiljka. 2003. *Stjepan Radić: Progoni, zatvori, suđenja, ubojstvo (1889.-1928.)*. Zagreb. Dom i svijet.
9. Jurdana, Ela. 1995. *Stjepan Radić 1871.-1928.*, u: *Stjepan Radić, Hrvatski politički katekizam: za svjetsku, slavensku i hrvatsku politiku*, priredio Miroslav Vukmanić. Opatija. Menora, 9–34.
10. Lipovac, Marijan; Vondraček, Franjo. 2018. *Češki Hrvati – hrvatski tragovi u Češkoj*. Zagreb. Češka beseda Zagrebačke županije i Hrvatsko-češko društvo.
11. Luetić, Tihana. 2012. *Studenti Sveučilišta u Zagrebu (1874-1914) – Društveni život, svakodnevnica, kultura, politika*. Zagreb. Srednja Europa.
12. *Proleksis enciklopedija* – Morfonološki pravopis. <https://proleksis.lzmk.hr/37912/>, rujan 2024.
13. Radić, Stjepan, 1902. [1995.]. *Kako ćemo iz našega zla u dobro*, u: *Stjepan Radić - Izabrani politički spisi*, priredio Miroslav Vukmanić. Opatija. Menora, 55–88.

14. Radić, Stjepan. *Zapisi iz sovjetske Rusije*. 2007., pripremio Vlaho Bogišić. <https://www.jergovic.com/ajfelov-most/stjepan-radic-zapisi-iz-sovjetske-rusije/>, rujan 2024.
15. Rychlik, Jan. 2015. Braća Radić i Hrvatska seljačka stranka, u: *Zbornik Janković I/1*, 91–99. <https://hrcak.srce.hr/152088>, rujan 2024.
16. Staničić, Nikša. 2002. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb. Barbat.
17. Tuđman, Franjo. 1994. Predgovor – Stjepan Radić u hrvatskoj povijesti, u: *Stjepan Radić, Spisi, govori i dokumenti – izbor*. Zagreb. Dom i svijet.
18. Vaščenko, Mihail. *Stjepan Radić kao promicatelj Rusije u Hrvatskoj i obratno. Prvi dio*, 2017. https://hr.rbth.com/arts/2013/11/07/stjepan_radic_kao_promicatelj_rusije_u_hrvatskoj_i_obratno_prvi_dio_23339, rujan 2024.
19. Vaščenko, Mihail. *Stjepan Radić kao promicatelj Rusije u Hrvatskoj i obratno. Drugi dio*, 2017. https://hr.rbth.com/arts/2013/11/13/stjepan_radic_kao_promicatelj_rusije_u_hrvatskoj_i_obratno_drugi_dio_23483, rujan 2024.
20. Vaščenko, Mihail; Božić, Rafaela. 2016. Prinos Stjepana Radića razvoju hrvatsko-ruskih kulturnih veza do početka Prvoga svjetskog rata. *Croatica et Slavica Iadertina* 12/2: 12, 541–555. <https://hrcak.srce.hr/clanak/262720>, rujan 2024.